

O uporabi i značenju sekundarnih prijedloga nastalih gramatikalizacijom imenica

Glušac, Maja; Rišner, Vlasta

Source / Izvornik: **Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2016, 42, 409 - 442**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:505375>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2023-12-04**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

UDK 81'367.633

UDK 81'366

Izvorni znanstveni rad
Rukopis primljen 19. I. 2016.
Prihvaćen za tisak 29. IV. 2016.

Maja Glušac
Vlasta Rišner
Filozofski fakultet Osijek
L. Jägera 9, HR-31000 Osijek
mglusac@ffos.hr
vrisner@ffos.hr

O UPORABI I ZNAČENJU SEKUNDARNIH PRIJEDLOGA NASTALIH GRAMATIKALIZACIJOM IMENICA

U radu se opisuju dvije skupine sekundarnih prijedloga nastalih gramatikalizacijom – poprijedloženi akuzativi i poprijedloženi instrumentali. Pokazuje se neujednačenost opisa i razlikovanja imenica te preobrazbom nastalih priloga i osobito prijedloga. Istraživanjem se zaključuje da na učestalost pojedine skupine prijedloga utječu stupanj desemantizacije i osobitosti samih padaža, sveukupnost/cjelovitost akuzativa te komitativnost instrumentalna.

1. Uvod

U suvremenoj se jezikoslovnoj literaturi često govori o prijedlozima, i to s različitih teorijskih gledišta. U ovom će se radu pozornost usmjeriti na dvije skupine sekundarnih prijedloga nastalih poprijedloženjem imenica: prvoj pripadaju okamenjeni akuzativni oblici, a drugoj instrumentalni. Razlika je između tih dviju skupina u broju i učestalosti: dok se ograničen broj prijedloga prve skupine smanjuje i gubi iz uporabe, za skupinu se prijedloga nastalih gramatikalizacijom¹ instrumentalna može reći da je otvorena jer se povećava broj pojavnica, ali i učestalost njihova pojavljivanja. U radu se stoga pokušava odgovoriti na nekoliko pitanja: 1) postoji li značenjska razlika između prijedloga nastalih preobrazbom (konverzijom) imenica prve i druge skupine, 2) kakav je odnos između lek-

¹ O teoriji gramatikalizacije vidi: Lehman 1991, 2002, 2004; Hopper i Traugott 1993; Šarić 1999; Bučar 2009.

sličkoga i gramatičkog značenja te koliko je predmetno značenje imenica izbljeldjelo u dvjema različitim skupinama sekundarnih prijedloga i 3) utječu li na gramatikalizaciju značenjske osobitosti samih padeža, akuzativa i instrumentala.

Kako se prijedlozi nastali od instrumentala imenica u suvremenim raspravama vezuju uz pojedine stilove,² te se spominje njihovo širenje, može se pretpostaviti da su novijega postanka, o čemu se izrijekom kazuje i u *Hrvatskoj gramatici*: „(...) od instrumentala novonastali prijedlozi (...) se uglavnom upotrebljavaju u novinama, u administraciji i jeziku stručnih knjiga i propisa: *pomoću*, *posredstvom*, *povodom*, *putem*, *silom* i dr. (...)” (Barić i dr. 1997: 278). Međutim, savjeti štokavskih purista o potrebi zamjene instrumentala u prijedložnoj uporabi davani početkom 20. stoljeća upućuju na drugo – njihovo postojanje u jeziku kraja 19. stoljeća. Budući da su novine i časopisi 19. stoljeća objavljivali raznolike tekstove u kojima se isprepleću elementi privatne i javne komunikacije u publicističkom, književnoumjetničkom, administrativnom i znanstvenom stilu, smatramo ih reprezentativnom građom koja potvrđuje višefunktionalnost, te će u radu poslužiti usporedbi poprijedloženih instrumentala 19. stoljeća.

Opis se sekundarnih prijedloga s obzirom na određenje pripadnosti vrsti riječi uspoređuje i u suvremenoj normativnoj literaturi, osobito u četirima suvremenim rječnicima:³ *Rječniku hrvatskoga jezika* Leksikografskoga zavoda i Školske knjige (u daljem tekst: RHJ), *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (dalje: Anićev rječnik), *Školskom rječniku hrvatskoga jezika* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (dalje: *Školski rječnik*) i *Velikom rječniku hrvatskoga standardnog jezika* Školske knjige (dalje: VRH). Suvremena se građa istražuje na primjerima *Hrvatskoga nacionalnog korpusa* (dalje: HNK).

Kako pri poprijedloženju kao vrsti preobrazbe dolazi do promjene vrste riječi, a u teorijskim se opisima suvremeni leksikolozi uglavnom slažu oko kriterija navođenja istoga oblika riječi unutar jedne ili u više rječničkih natuknica⁴, svaka bi riječ (kao homonim) trebala imati svoju natuknicu. No, iako po-

² J. Silić (2006: 67) govori o uporabi „proizvedenih prijedloga” *pomoću*, *putem* i *preko* umjesto besprijedložnoga instrumentala sredstva u administrativno-poslovnom stilu te u novinarsko-publicističkom i znanstvenom stilu, kada im dodaje *posredstvom* (Silić 2006: 95, 197). I. Pranjeković pak (2001: 89) poprijedloženje (prepozicionalizaciju) kao vrstu nominalizacije smatra obilježjem apstraktnih stilova u koje ubraja znanstveni, administrativni i publicistički stil.

³ Izostavljen je *Hrvatski enciklopedijski rječnik* jer se opisi sekundarnih prijedloga podudaraju s onima u Anićevu rječniku zbog toga što je Anićev rječnik, između ostalih, služio kao osnova na kojoj je *HER* nastajao (osim Anićeva rječnika uzimala se građa i iz *Rječnika stranih riječi* V. Anića i I. Goldsteina, iz *Hrvatskog nacionalnog korpusa*, iz terminoloških priručnika za pojedine struke te iz različitih enciklopedijskih priručnika).

⁴ Ako je riječ o višeznačnosti (polisemiji), riječi se navode u istoj natuknici, a ako je riječ o homonimiji, svaki homonim ima svoju natuknicu. Stoga bi i svaka riječ koja pripada drugoj vrsti riječi trebala imati svoju natuknicu.

stoje kriteriji za razgraničenje višeznačnosti od homonimije, pri opisu se nepunoznačnih riječi u rječnicima često griješi.⁵

2. Kriteriji razvrstavanja sekundarnih prijedloga

Prema broju članova sekundarni se prijedlozi mogu podijeliti u dvije osnovne skupine. Prvoj skupini pripadaju jednočlani prijedlozi nastali na dva načina: poprijedloženjem određenoga oblika promjenjive riječi i prefiksalsnom tvorbom. Poprijedloženje pretpostavlja gubljenje kategorijalnih obilježja promjenjivih vrsta riječi i preuzimanje prijedložne uloge izricanja odnosa. Pritom se najčešće gramatikaliziraju imenice, a od padeža koji postupno gube predmetnost i okamenjuju se najčešći je instrumental. Drugi je čest način nastajanja sekundarnih jednočlanih prijedloga prefiksalsna tvorba u kojoj sudjeluju prijedlog i imenica, ali sekundarni prijedlozi nastaju i od prijedloga i priloga te dvaju prijedloga.

Drugu skupinu sekundarnih prijedloga čine višočlani prijedlozi, sastavljeni od nekoliko riječi koje se upotrebljavaju kao ustaljeni izrazi u prijedložnoj ulozi. U suvremenom se jezikoslovlju često raspravlja o njihovu ustrojstvu i prijenosu značenja ili se pak opisuju u monografijama o pojedinim padežima.

Neki hrvatski jezikoslovci skupinu primarnih prijedloga smatraju znatno širom od uobičajene te sekundarnim prijedlozima drže samo one riječi i skupove riječi koji postoje i kao leksičke i kao gramatičke jedinice (okamenjeni instrumentali imenica, glagolski prilozi sadašnji i prošli te skupovi kao što su *na temelju* + *G* i sl.). Kako se prijedložni izrazi kao slobodni skupovi riječi na prvi pogled ustrojstveno ne razlikuju od prijedložnih izraza koji se smatraju prijedlozima, V. Švačko (1993, 1994) i Lj. Šarić (1999) utvrđuju kriterij razlikovanja višočlanih sekundarnih prijedloga od prijedložnih izraza. Tako se prijedlozima smatraju sveze prijedloga i padežne riječi koje su izgubile primarna leksička svojstva, kao što su *u tijeku*, *u znak*, *u prilog*, *u skladu sa* itd., a razlikuju se od prijedložnih sveza kakve su *na štetu*, *pod utjecajem*, *u pogledu*, koje se mogu razdvojiti atributima: *na našu štetu*, *pod europskim utjecajem*, *u tom pogledu* (Švačko 1994: 309).

Sekundarni su prijedlozi nastali od punoznačnih riječi te se ostatci leksičkoga značenja često čuvaju i nakon njihova poprijedloženja. Značenja dviju sku-

⁵ L. Hudeček i M. Mihaljević (2009: 163) naglašuju neusklađenost postojećih leksikografskih opisa nepunoznačnih riječi s potrebnim morfosintaktičkim kriterijem razvrstavanja riječi: „Iako je teoretski neupitno načelo da se riječi koje pripadaju različitim vrstama ne smatraju homonimima te da ih u rječniku treba donositi i obrađivati kao zasebne natuknice, u obradbi nepunoznačnih riječi pojavljuje se i problem razgraničavanja vrste riječi.”

pina sekundarnih prijedloga, poprijedloženih akuzativa i poprijedloženih instrumentalna, u ovom će se radu promatrati u odnosu na temeljnu postavku prema kojoj ti prijedlozi imaju leksičko značenje neovisno o kontekstu. Stoga će se provjeriti u kojoj je mjeri prilikom poprijedloženja izbljedjelo značenje polazne imenice.

Dvije su pretpostavke kojima se pokušava objasniti smanjenje/povećanje učestalosti dviju skupina poprijedloženih imenica. Prva je pretpostavka da će prijedlozi koji pokazuju veći stupanj udaljavanja od osnovnoga značenja imenice od koje su preobrazbom nastali biti češći, a zadržavanje osnovnoga leksičkoga značenja imenice i izostanak značenjskih proširenja bit će uzrokom smanjenja uporabe sekundarnih prijedloga. U vezi je s tim i shvaćanje prostorne utemeljenosti značenja⁶ koja vodi do metaforičkih proširenja.⁷ Druga je pretpostavka da na smanjenje/povećanje učestalosti utječu značenjske osobitosti samih padeža: sveukupnost/cjelovitost akuzativa te dinamičnost i komitativnost instrumentalna.

3. Akuzativ imenica – od poprijedloženja do zamjene ili nestajanja

3.1. Poprijedloženi akuzativi u literaturi

Pogled u hrvatsku normativnu literaturu pokazuje bilježenje poprijedloženih akuzativa imenica kao prijedloga već u slovničara zagrebačke filološke škole: V. Babukić (1854: 331–333) prvotnim prijedlozima (*korenitim rečima*) smatra *srěd* i *věrh*, dok među sekundarne (*proizvedene iz samostavnikah*) stavlja *kraj*, *put* i *město*, A. Mažuranić pak izdvaja zasebnu skupinu genitivnih prijedloga koji su „samostavnici sami”: *čelo*, *dno*, *kón*, *kráj*, *mjęsto*, *pút*, *srěd*, *strán*, *věrh(u)*, A. Veber u *Skladnji* (1859: 48–53) opisuje prijedloge *duž*, *kraj*, *město*, *srěd* i *věrh*, dok u *Slovnici* (1871: 122–127) navedenom opisu dodaje još *dno* te *put*.

⁶ Takvi se opisi temelje na postavkama da prijedlozi „simboliziraju konceptualizaciju prostornih odnosa” (Klikovac 2000: 21), odnosno da je „prototipno značenje prijedloga psihološko-lingvistička [je] hipoteza koja pretpostavlja da geometrijsko značenje u ljudskom umu postoji kao model, koncept iz kojega proizlaze sve uporabe prijedloga.” (Šarić 1998: 79). O tome više u: Evans 2007; Lakoff 1987; Lyons 1977; Matovac 2013; Piper 1997; Šarić 2003, 2006a, 2006b, 2008; Šarić i Brlobaš 2001; Tyler i Evans 2003; Tanacković Faletar 2010. Međutim, metaforička proširenja značenja sekundarnih prijedloga nisu predmetom opisa ovoga rada, nego samo polazna pretpostavka pri njihovu opisu.

⁷ U vezi je s tim shvaćanje o priložnom značenju prijedloga. Tako M. Divković (1889: 22) krajem 19. stoljeća opisujući prijedloge govori o njihovu *prislovnom* i *prefiksalskom značenju*, tj. o *prislovnoj uporabi prijedloga*, a o priložnom značenju prijedloga u srpskom jeziku polovicom 20. stoljeća piše A. Belić (1957/1958). S. Babić (2002: 567) također navodi da se instrumentalni često upotrebljavaju u „priložnom značenju”, ali prije svega misli na priloge kao vrstu riječi.

Poprijedložene akuzative opisuju i hrvatski vukovci: M. Divković (1889: 25–26) među nepravim prijedlozima izvedenim od imenica navodi *vrh*, *duž*, *dno*, *kraj*, *mjesto*, *put* i *sred*; okamenjeni akuzativ imenica *kraj*, *mjesto* i *vrh* u prijedložnoj ulozi u svojoj gramatici spominje i T. Maretić (1963: 525–526) te navedeni popis proširuje prijedlozima *duž*, *put* i *sred* navodeći ih među *običnijim* genitivnim prijedlozima (1963: 573). J. Florschütz (1916: 208) spomenutim poprijedloženim akuzativima dodaje i *čelo*. Autori *Gramatike srpskohrvatskoga jezika* I. Brabec, M. Hraste i S. Živković (1954: 145) među prijedloge s genitivom svrstavaju svih osam spomenutih prijedloga, ali kada opisuju njihov nastanak, izostavljaju *čelo*. U savjetničkom dijelu *Jezičnog savjetnika s gramatikom* (ur. Pavešić 1971) ne opisuje se ni jedan od poprijedloženih akuzativa, ali se u gramatici spominju *čelo*, *kraj*, *mjesto*, *put* i *vrh*.

Popis od osam prijedloga nastalih od akuzativa imenica; *čelo*, *dno*, *duž*, *kraj*, *mjesto*, *put*, *sred* i *vrh*, donosi i *Hrvatska gramatika* (Barić i dr. 1997: 278), a svi su navedeni prijedlozi zabilježeni i u *Hrvatskom jezičnom savjetniku* (Barić i dr. 1999: 180–195) te gramatici J. Silića i I. Pranjkovića (2005: 243). D. Raguž (1997: 117, 123–135), kao i S. Težak i S. Babić (2005: 162), ne navodi jedino prijedlog *dno*. U *Povijesnom pregledu, glasovima i oblicima hrvatskoga književnoga jezika* (Babić i dr. ¹1991: 724; ²2007: 559) ne navodi se *dno*, dok se *sred* smješta u skupinu netvorbenih prijedloga.

Spomenuti se prijedlozi u suvremenim gramatikama i savjetnicima normativno ne ograničuju, ali se govori o rijetkoj uporabi prijedloga *vrh* i prijedloga *čelo*, koji se smatra zastarjelicom (Raguž 1997: 123, 135; Barić i dr. 1997: 180). Suvremeni su leksikografski opisi neujednačeni: najmanje je poprijedloženih akuzativa u *Školskom rječniku* – opisuju se *duž*, *kraj*, *mjesto*, *put* i *sred*, dok su ostali zabilježeni u osnovnom značenju kao imenice. U Anićeveu je rječniku više poprijedloženih akuzativa – navode se svi osim *dno*, ali se *čelo* opisuje kao zastarjelica, a *sred* kao obilježje razgovornoga jezika. U VRH-u se također navode svi prijedlozi osim prijedloga *dno*, a *čelo* se određuje kao zastarjelica. Samo se u RHJ-u svih osam poprijedloženih akuzativa navodi u posebnoj natuknici i po vrsti riječi određuje kao prijedlog, a *dno* označuje zastarjelicom. Neki od poprijedloženih akuzativa nalaze se i u *Hrvatskom čestotnom rječniku* M. Mogaša, M. Bratanić i M. Tadića, a najčešće se potvrđuje prijedlog *duž*, zatim *vrh*, *sred* te *kraj*⁸.

⁸ Broj je potvrda sljedeći: *duž* (rang čestote 17 553 potvrde), *vrh* (rang 22 548 potvrda), *sred* (rang 45 525 potvrda) te *kraj* (rang 186 384 potvrde). Međutim, građa je *Čestotnika* ograničena jer ju čine pojavnice iz razdoblja od 1935. do 1978., tj. od Krležina *Povratka Filipa Latinovića* do početka rada na rječniku, te se u nastavku rada donose rezultati većega *Hrvatskoga nacionalnog korpusa*.

Prijedlozi se *čelo*, *dno*, *duž*, *kraj*, *mjesto*, *put*, *sred* i *vrh* usputno spominju u tekstu M. Bučar (2009), a bilježe ih i istražuju i srpski jezikoslovci. I. Klajn (2003: 386–387) sve akuzative imenica osim *sred*, koji ne smatra prijedlogom i ne spominje, izdvaja u posebnu skupinu prijedloga.⁹

U dijelu prijedloga nastalih od akuzativa imenica predmetno značenje nije izbljedjelo, nego se prenosi iz imenica. Budući da je desemantizacija nužna za gramatikalizaciju, može se pretpostaviti da u tim prijedlozima nije provedena u cijelosti zbog čega se oni gube iz jezika. O tome piše R. Dragičević (2012), dok M. Bučar (2009: 204) smatra suprotno: da je zatvorena skupina prijedloga nastalih od akuzativa imenica gramatikalizirana u tolikoj mjeri da nema dvojbe o njihovoj gramatičkoj ili leksičkoj uporabi. U prilog tomu stavlja i gubljenje *duž* i *sred* kao leksičkih jedinica, tj. kao imenica. Ne treba međutim zaboraviti da se gubi i prijedlog *dno*, a ostali se prijedlozi također ne rabe često. Kako je jedan od pokazatelja gramatikaliziranosti nekoga znaka povećanje njegove uporabe, a većina je poprijedloženih akuzativa u suvremenom hrvatskom jeziku rijetka, može se reći da se nisu potpuno gramatikalizirali.

3.2. Značenje i uporaba poprijedloženih akuzativa

Budući da se već usporedbom podataka u jezikoslovnoj literaturi može pretpostaviti nejednaka učestalost poprijedloženih akuzativnih oblika imenica, u nastavku se rada ona potvrđuje korpusnom pretragom te se pokušava utvrditi kakav je odnos između leksičkoga i gramatičkog značenja. Polazeći od pretpostavke da leksičko značenje koje se u prijedlozima zadržava od imenica ne širi, nego ograničuje uporabu, istražiti će se ovisnost predmetnoga značenja imenica i učestalosti uporabe osam prijedloga nastalih poprijedloženjem akuzativnoga oblika: *čelo*, *dno*, *duž*, *kraj*, *mjesto*, *put*, *sred* i *vrh*.¹⁰

Prijedlozima *čelo*, *dno*, *sred* i *vrh* s imenskim riječima u genitivu¹¹ određuje se predmet koji se nalazi ili kreće određenim dijelom prostora: prijedlogom

⁹ I R. Dragičević (2012: 97) smatra da se *sred* ne poprijedložuje u hrvatskom jeziku, no rezultati pretrage HNK-a pokazat će suprotno. *Čestotnik* također donosi 45 potvrda prijedložne uporabe.

¹⁰ Navedenom popisu od osam prijedloga nastalih okamenjivanjem akuzativa imenice I. Matas Ivanković (2014: 23, 196) dodaje još i prijedlog *stran*, koji je zabilježio i A. Mažuranić. Međutim, taj prijedlog nije zabilježen u suvremenim hrvatskim rječnicima i gramatikama, nije potvrđen u HNK-u ni u *Hrvatskoj jezičnoj riznici*, te ga smatramo arhaičnim. Dijakronijski gledano, još je prijedloga nastalo gramatikalizacijom akuzativa imenice, no ne spominju se u suvremenoj normativnoj literaturi, kao ni u slovničara 19. stoljeća. Usp. o prijedlogu *protivu* u *Staroslavenskoj gramatici* J. Hamma (1974: 182) i u *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* P. Skoka (1988: 54). Više o tome: Matovac 2013: 32.

¹¹ U Benešićevu se rječniku (II, 253) navodi i slaganje prijedloga *čelo* s dativom u primjeru iz djela S. S. Kranjčevića (*Čelo njemu sjedio na klupi starac drhtav, kašljucav*).

čelo određuje se mjesto predmeta na početnom ili gornjem dijelu drugog predmeta (ekstremalna lokativnost¹²); slično je i značenje prijedloga *vrh*, kojim se također izriče kako se predmet nalazi ili kreće gornjim dijelom predmeta, ali se ističe visina toga predmeta (supralokativnost). Prijedlog *dno* pak izriče suprotno, također usko značenje (sublokativnost), „da se predmet nalazi ili kreće u donjemu dijelu drugoga predmeta” (Silić i Pranjković 2005: 211). I prijedlog *sred* određuje dio prostora, ali ne rubove nego središte (centrumlokativnost).

Osim osnovnoga prostornoga značenja opisanim je prijedlozima zajedničko i to što imenice od kojih su nastali preobrazbom imaju značenje pripadnosti i dijelnosti¹³ – označuju dio neke cjeline (*čelo* – dio glave/prednji dio čega; *dno* – donji dio čega; *sred(ina)* – središnji dio čega; *vrh* – gornji dio čega). Osim toga, tim se prijedlozima prostorno značenje ne izriče točno, nego približno: oznaka prostornosti ne mora biti jednoznačna (objekt lokalizacije nalazi se u neposrednoj blizini lokalizatora) te dodir objekta lokalizacije i lokalizatora nije nužan i ne mora se podrazumijevati, a točno se značenje određuje uz pomoć konteksta. Primjerice prijedlog *sred* označuje da je objekt lokalizacije u središnjem dijelu lokalizatora, u njemu ili oko njega, ali ne podrazumijeva nužno i samo središte lokalizatora; prijedlozi *vrh* i *dno* označuju da se objekt lokalizacije nalazi ili kreće gornjim/donjim dijelom predmeta, ali ne podrazumijevaju njihovo dodirivanje; prijedlog *čelo* označuje da je objekt lokalizacije na kraju / vrhu / ispred lokalizatora, ali također ne pretpostavlja nužno njihov dodir (*stajao je čelo stola* – može, ali ne mora značiti dodirivanje stola). Značenjska širina, kao i brojne mogućnosti zamjenjivanja izrazima sa značenjski određenim prijedlozima, uzrokom su smanjenja učestalosti poprijedloženih akuzativa.

Pretpostavku da leksičko značenje koje se u prijedlozima zadržava od imenica ne širi, nego ograničuje prijedložnu uporabu osobito potvrđuju *čelo* i *dno*. Imenica *čelo* u osnovnom, predmetnom značenju označuje ‘dio glave iznad očiju do kose u ljudi ili do ušiju, rogova u životinja’ (RHJ 2000: 138), iz čega su se dalje razvijala druga, prenesena značenja: ‘prednja strana čega; pročelje’, ‘prednji red stroja, povorke’ i ‘prvi položaj u hijerarhiji; vrh’. Osim toga, razlogom se smanjene učestalosti prijedloga *čelo* može smatrati i sintagmatska ograničenost: već se opisom u Akademijinu rječniku ističe kako se *čelo* upotrebljava kao prijedlog samo s riječima *glava* i *noge* (AR I, 929), a iste se odredni-

¹² O značenjskim podjelama prijedloga više u Pranjković 2001; Silić i Pranjković 2005.

¹³ I. Matas Ivanković (2014: 87, 92, 93, 101) u opisu prijedloga *čelo*, *dno*, *duž* i *kraj* govori o značenju relativnosti, a R. Dragičević (2012: 100) ističe *partikularizatorsko značenje* jer imenice od kojih su prijedlozi nastali ne označuju lokalizator u cjelini, nego neki njegov dio (*vrh*, *dno*) ili granične točke i prostor u njegovoj najbližoj okolini (*kraj*, *duž*) te se upotrebljavaju uz dijelni genitiv.

ce¹⁴, kojima se dodaje imenica *stol*, navode i u *Rječniku hrvatskoga književno-jezika od preporoda do I. G. Kovačića* J. Benešića (II, 253). Časopisna građa s početka 20. stoljeća pokazuje da je uporaba u pojedinačnim primjerima bila moguća i uz druge odrednice:

Kad pako Mlečanin ono spomenu (...) da on, da Hrvoja stoji čelo kraljevine, sievnu vojvodi oko (...). (*Dom i svijet*, 15. 8. 1911.)

3.2.1. Poprijedloženi akuzativi u *Hrvatskom nacionalnom korpusu*

U tablici koja slijedi uspoređuje se čestotnost osam akuzativa imenica uz koje se u hrvatskim gramatikama vezuje poprijedloženje. Usporedba se temelji na pojavnicama HNK-a. Bilježi se ukupan broj homoformi i izdvaja broj njihove prijedložne uporabe. Uspoređuje se 1561 primjer¹⁵ pojavnica *kraj*, *put*, *vrh*, *mjesto* i *čelo*, dok se za *duž*, *sred* i *dno* zbog manjeg ukupnog broja pojavnica analiziraju svi primjeri:

Pojavnica	<i>Hrvatski nacionalni korpus</i>		
	ukupno pojavnica	prijedložna uporaba	udio prijedložne uporabe u postotcima
<i>duž</i>	1481 ¹⁶	1481	100 %
<i>kraj</i>	14 910	230/1561	14,7 %
<i>sred</i>	327	42/327	12,8 %
<i>put</i>	61 515	21/1561	0,13 %
<i>mjesto</i>	53 828	2/1561	0,01 %
<i>vrh</i>	65 121	2/1561	0,01 %
<i>dno</i>	1020	0/1020	0 %
<i>čelo</i>	1561	0/1561	0 %

Od svih se promatranih akuzativa u suvremenom hrvatskom jeziku najčešće poprijedložuje *duž*, a kao odrednice rabe se imenice *obala*, *granica*, *rijeka*, *ulica* i druge uz koje se prostor označuje lokalizacijski, tj. naznačuje se prote-

¹⁴ Izraze s odrednicama *glava* i *noga* navodi i M. Divković (1889: 60): *Vidje dva angjela, gdje sjede jedan čelo glave a jedan čelo nogu, gdje bješe ležalo tielo Isusovo.*

¹⁵ Kao kriterij uzima se broj pojavnica riječi *čelo* kao posljednje u tablici, a u istraživanju se kreće od početka pojavljivanja svake pojavnice.

¹⁶ Iako se u HNK-u nalazi 1512 pojavnica *duž*, 28 je kratica (*duž.*) te se pri tabličnoj usporedbi ne uzimaju u obzir. Među pojavnicama koje se u tablici ne uspoređuju i dva su primjera imenice *dužina* rastavljene na slogove (*duž-ina*), a jedan je imenica *dûž* u srpskom jeziku u rečenici kojom se potvrđuje leksička razlika između hrvatskoga i srpskog jezika.

zanje u prostoru (prolokativnost). Izrazima s prijedlogom *duž* prostor se u manjem broju primjera izriče i orijentacijski: (...) *su se uključili u potragu za zrakoplovom duž kolumbijskog vulkana Cumbala* (...) ¹⁷, a prostorno se protezanje rjeđe prenosi i na vremensko (protemporalnost).

Prijedlog je *kraj* prema čestoći pojavljivanja poprijedloženih akuzativa imenica u HNK-u na drugom mjestu. Budući da imenica *duž* ne postoji u suvremenom hrvatskom jeziku, *kraj* je najčešći prijedlog nastao okamenjivanjem akuzativa postojeće imenice. Uzrokom se još žive uporabe imenice *kraj* i njezina poprijedloženoga akuzativa može smatrati značenjsko proširenje prijedloga. Od osnovnoga značenja imenice *kraj* ¹⁸ razvilo se prijedložno značenje kojim se izriče neodređena blizina onomu što znači odrednica u genitivu (adlokativnost). Međutim, prijedlogom se *kraj* izriču još tri značenja koja se opisuju u RHJ-u:

‘2) izriče ovisnost o sadržaju izričaja pred kojim stoji; uz: ~ *takva čovjeka ne možeš ostati hladan* 3) izražava suprotnost kontekstu sadržanom u izričaju pred kojim stoji; unatoč, nasuprot: *uspio je ~ tolikih teškoća*; 4) označuje usporedbu s onim što izriče genitivni sadržaj: ~ *te žene sve druge postaju obične*’ (RHJ 2000: 497).

Prijedlog *sred* treći je i prema broju zabilježenih pojava u prijedložnoj ulozi i prema udjelu prijedložne uporabe u ukupnom broju pojava te riječi u HNK-u. Iako usporedba s učestalošću sinonimnih prijedloga *usred*, *nasred* i *posred* u korpusu potvrđuje da se prijedlog *sred* rabi manje od spomenutih dužih prijedloga, ¹⁹ može se reći da je i *sred* proširio svoje osnovno prostorno značenje te se genitivnim izrazima s njim može označiti i apstraktan prostor, ali i vrijeme koje se smješta u središnji dio vremenskog odsječka obilježenog genitivom (centrumtemporalnost): *Dok smo stajali sred tople ljetne noći na području Đurinića* (...).

Prostornoga su značenja i genitivni izrazi s prijedlogom *put*, koji kao i izrazi s prijedlogom *duž* imaju šire značenje smjera. Međutim, genitivom s prijedlogom *put* smjer se izriče samo orijentacijski, a prostorno se značenje ne prenosi na vrijeme te se može reći da uže značenjsko polje genitiva s prijedlogom *put* ograničuje njegovu uporabu i smanjuje čestoću. Kao i s prijedlozima *čelo*, *vrh*, *sred* i *dno*, prostor se ne označuje točno, nego neodređeno: kod prijedložnih izraza s *duž* objekt se lokalizacije proteže po lokalizatoru ili u njegovoj bli-

¹⁷ Ako se uz primjere ne navodi koji drugi podatak, prenose se iz HNK-a.

¹⁸ U *Školskom se rječniku* (2012: 263) navode sljedeća značenja: ‘1) a) ono čime što završava, posljednji dio čega, točka u kojoj što završava b) vremenska granica nakon koje što prestaje c) prostorna granica iza koje se što više ne prostire d) prestanak postojanja e) dio koji nije središnji’.

¹⁹ Usp.: *usred* – 2771, *nasred* – 251, *posred* – 117 potvrda.

zini, dok se prijedlogom *put* izriče objekt lokalizacije usmjeren prema lokalizatoru kao cilju kretanja. Do izravnoga dodira lokalizatora i objekta lokalizacije može, ali ne mora doći: u izrazima s obama prijedlozima točno se značenje određuje uz pomoć konteksta.

Različita se učestalost uporabe prijedloga *duž* i *put* može objasniti polaznom pretpostavkom o stupnju zadržavanja leksičkoga značenja imenice pri gramatikalizaciji. Osnovno se predmetno značenje imenice *put* zadržalo u većoj mjeri nego kod imenice *duž(ina)* ('udaljenost između dviju krajnjih točaka'). U prijedlogu *duž* prepoznaje se i oznaka trajanja kao prošireno značenje imenice.

Uspoređeni primjeri iz HNK-a ne potvrđuju akuzative imenica *dno* i *čelo* u prijedložnoj ulozi, dok se *mjesto* kao prijedlog rabi vrlo rijetko – samo dvaput, i to u tekstu istoga autora. Prijedlog *vrh* također je ograničen osnovnim leksičkim značenjem zadržanim od imenice i u korpusu potvrđen dvaput, ali ne u slobodnim svezama suvremenog hrvatskog jezika.²⁰ Umjesto prijedloga *vrh* najčešće se upotrebljava duži prijedlog *navrh* u kojem se značenje supralokativnosti, tj. vršnoga dijela lokalizatora ili iznad njega, pojačava dodavanjem prvotnoga prijedloga *na* kao predmetka koji sračunjuje s okamenjenim akuzativom.

U 19. se stoljeću prijedlog *vrh* upotrebljavao i uz genitiv pokazne zamjenice *to* označujući dodavanje u značenju *osim, uza sve to, k tomu*:

Tko pako zakona proti turskoj govedjoj kugi prekrši, toga čeka teška kazna do 500 for. il četveromjesečni zatvor, a vrh toga treba, da i škodu drugim ljudem učinjenu plati. (Naša sloga, 16. 6. 1873.)

Široko je osnovno značenje imenice *mjesto*²¹ u prijedlogu dobilo uže značenje zamjene mjesta. Osnovno se značenje imenice *mjesto* u suvremenom hrvatskom jeziku gotovo uopće ne prenosi i ne ostvaruje u prijedložnoj ulozi za označivanje konkretnih prostornih odnosa, nego se proširuje te se prijedlogom izriče da objekt lokalizacije mijenja *mjesto* s lokalizatorom (alterlokativnost).

²⁰ U prvom su primjeru stihovi S. S. Kranjčevića; *Ja se popeh vrh fregate (izvfo2005br153cl3799)*, a u drugom frazem: *Smatralo se da je dobro pijanu čovjeku dati da pije ulje kako bi ono „sjelo vrh vina da ne dopusti da sila ide na mozak.” (izvHR540121A).*

²¹ *Mjesto, umjesto i namjesto* osim prijedloga mogu biti i prilozi te veznici, što se ne opisuje u suvremenim hrvatskim rječnicima. U Anićevu se rječniku ne navodi više natuknica, iako bi trebalo, nego se riječ *umjesto* unutar iste natuknice opisuje kao prijedlog i spominje njegova priložna služba. RHJ navodi (*na*)*mjesto* kao prilog koji se rabi s veznicama *da, što*: „**mjesto**² *pril.* izriče radnju drugačiju od očekivane: *igra se ~ da uči*”. I. Matas Ivanković (2005: 221) takvo (*u/na*) *mjesto* smatra dijelom složenoga veznikoga izraza, što opravdava učestalošću „nove sintaktičke jedinice” (32 od 175 primjera) i nepromjenjivošću njezina ustrojstva.

Može se pretpostaviti da je potreba za razlikovanjem značenja homoforni imenica i prijedloga rezultirala dodavanjem pravih, tvorbeno nemotiviranih prijedloga koji sraščuju u nove, složene prijedloge. Takvi prijedlozi ističu značenje i produžuju trajanje gramatikaliziranih akuzativa koji postaju njihovim dijelom, npr. *uzduž, pokraj, posred, umjesto*, i to usprkos normativnim zahtjevima štokavskih purista danim početkom dvadesetoga stoljeća (usp. Matas Ivanković 2005: 213).

HNK potvrđuje da su *čelo* i *dno* zastarjelice: nema ni jedne potvrde njihove prijedložne uloge. U ustaljenom prijedložnom izrazu *na čelo + G/D*, koji je češće u uporabi, *čelo* je imenica, dok se uz nekoliko veza prijedloga *dno* s tvorbeno nemotiviranim prijedlozima može reći da se u građi ostvaruju sastavljeno i rastavljeno: *nadno* i *na dno*, *udno* i *u dno*, a složeni prijedlog *podno* nema usporednog prijedložnog izraza (**po dno*).

4. Gramatikalizacija instrumentala

Okamenjivanje se imenskih oblika i njihova promjena vrste riječi vezuje već uz staroslavenski jezik, gdje se potvrđuje velik broj „mjesnih i vremenskih (pa i načinskih) priloga od instrumentala” (Kapetanović i Štrkalj Despot 2010: 108), a među primjerima se navode i *prav6cem6* (‘ravno’), *noštij6* (‘noću’), *d6niju* (‘danju’). Instrumentali imenica *putem/putom*, *danju* i *noću* kao prilozima se upotrebljavaju i u hrvatskim stihovima srednjega vijeka, a A. Kapetanović i K. Štrkalj Despot navode da zbog prostornoga i vremenskoga značenja samih imenica nije bilo nužno upotrijebiti dodatnu značenjsku odredbu. I dok se i u suvremenom jeziku oblici *danju* i *noću* nedvojbeno smatraju prilozima, opis je ostalih instrumentalnih oblika neujednačen, osobito u hrvatskim rječnicima. Stoga će se u nastavku rada istražiti opis poprijedloženih instrumentala u normativnoj literaturi te će se pokušati odgovoriti na nekoliko pitanja:

1. u kojoj su mjeri leksikografski opisi poprijedloženih instrumentala ujednačeni
2. u kojoj je mjeri leksičko značenje imenica u poprijedloženim instrumentalima izbljedjelo
3. jesu li spomenuti prijedlozi uistinu novija osobitost administrativnog i publicističkog stila, kako se navodi u literaturi.

4.1. Razlikovanje vrsta riječi instrumentalnih oblika

Velik se broj instrumentala smatra prijedlozima u *Praktičnoj hrvatskoj gramatici* D. Raguža i *Gramatici hrvatskoga jezika* J. Silića i I. Pranjковиća, u *Hr-*

vatskom jezičnom savjetniku (Barić i dr. 1999: 183–193) te u monografiji I. Matas Ivanković (2014) o izražavanju prostora i vremena prijedlozima s genitivom.²² D. Raguž (1977: 117, 131–133) navodi *diljem, pomoću, posredstvom, povodom, prigodom, prilikom, putem, silom, širom, tokom*, a J. Silić i I. Pranjković (2005: 243) spomenutima dodaju: *dužinom, koncem, krajem, početkom, sredinom, slijedom, širinom, temeljem i tijekom*. I. Matas Ivanković (2014: 23) među poprijedloženim imenicama bilježi i instrumentale *polovicom/polovinom, posredovanjem, snagom i zaslugom*.

Neujednačeno navođenje primjera poprijedloženih i popriloženih instrumentalnata imenica upućuje na potrebu usporedbe instrumentalnih oblika koji pripadaju trima spornim vrstama riječi: imenicama, priložima i prijedlozima. Predlaže se vrstu riječi instrumentalnog oblika provjeriti prema sljedećim kriterijima:

1. Razlikovanje priloga od prijedloga: prijedlog se nalazi u prijedložnom izrazu, ispred imenske riječi²³ koju zahtijeva u određenom padežu, dok je prilog najčešće značenjski povezan s glagolom i rjeđe s pridjevom.²⁴ U opisu prijedloga i priloga nastalih preobrazbom imenice treba razlikovati sintaktičku razinu rečenične uloge i morfološku/morfosintaktičku razinu vrste riječi. Zbog toga npr. *diljem* u sintagmi *putovati diljem domovine* treba odrediti kao prijedlog, a ne kao prilog²⁵, dok je *širom* i prilog (kada izriče okolnost obavljanja glagolske radnje; *širom otvoriti vrata* ili određuje pridjev; *širom otvorenih očiju*) i prijedlog (*putovati širom domovine*). Suprotno tomu, u svim rječnicima osim u RHJ-u u *diljem* se smatra prilogom, a neujednačeni su i opisi instrumentalnata *prigodom, prilikom, putem, slijedom, širom, tečajem i tijekom*.

2. Razlikovanje imenice od prijedloga: imenica se od prijedloga razlikuje mogućnošću uvrštavanja sročnoga atributa – uz instrumentale nepoprijedlože-

²² D. Raguž (1997) navodi poprijedložene instrumentale *diljem, pomoću, posredstvom, povodom, prigodom, prilikom, putem, silom, širom, tokom*, dok ih najveći broj donose J. Silić i I. Pranjković (2005: 243) – uz spomenute navode se još i: *slijedom, tijekom, dužinom, sredinom, širinom, krajem, početkom, koncem i temeljem*. Prijedloge *posredovanjem i zaslugom*, koji se ne bilježe u gramatikama, spominje samo I. Matas Ivanković (2014: 23), a *tečajem* se nalazi samo u Anićevu rječniku.

²³ Neki prijedlozi mogu se naći i iza imenske riječi (*radi, nasuprot, unatoč, usprkos*), ali poprijedloženi instrumentali imenica redovito su ispred imenske riječi. Sintaktički su jednaki primjeri u kojima se umjesto imenice iza poprijedloženog instrumentalnata pri leksikografskom opisu navodi zamjenica, a i takav se instrumental ponekad opisuje kao prilog. Usp. u Anićevu rječniku: *početkom (čega)*.

²⁴ Pri definiranju se priloga kao vrste riječi spominje da označuju „neko obilježje, određenje pojma što ga izriče glagol”, ali i „pridjev (*veoma zanimljiv*)” te „koji drugi prilog (*priča veoma zanimljivo*)”. (Babić i dr. 2007: 555).

²⁵ O tome piše i B. Tafra (2005: 110–111) upozoravajući na opis dviju riječi koje pripadaju različitim vrstama u istom rječničkom članku: „Dodavši tomu da iza natuknice *putem* u zagradi stoji genitivna dopuna (*čega*), očito je da se u tom rječničkom članku našlo dosta toga pogrešnoga. Budući da je riječ o popriloženju (*objasnit ću ti putem*) i poprijedloženju (*putem pošte*), trebale bi dvije natuknice.”

nih imenica moguće ga je uvrstiti, a uz poprijedložene nije²⁶. Prijedlozi pak zahtijevaju iza sebe imensku riječ u genitivu. Osnovno, predmetno značenje imenice njezinom se preobrazbom u prijedlog gubi te se prijedložnim izrazima izriče uzrok, način ili vrijeme. Potvrđuje to npr. usporedba uporabe instrumentala *pomoću, posredovanjem, povodom, prigodom, prilikom* i *tijekom*

a) kao imenice: *Idi svojim putem!*, *Uspjeli su njegovom pomoću.*, *Okupili su se tim povodom / tom prigodom.*, *Nesporazum je riješen njegovim posredovanjem.*, *Sve ide svojim tijekom.*

b) kao prijedloga: *Poziv je objavljen putem medija.*, *Okupili su se povodom/prigodom njegova rođendana.*, *Te su vijesti javnosti bile dostupne posredovanjem medija.*, *Tijekom siječnja počelo se trgovati dionicama.*

U *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić i Pranjković 2005) među prijedlozima nalaze se i *dužinom* i *širinom*, dok se drugi instrumentali imenica koje izriču mjeru ne spominju (*visinom, brzinom, težinom...*). Pokušaj utvrđivanja vrste riječi pokazuje da predmetno značenje imenica koje izriču mjeru nije izbljediteljno te nije došlo do preobrazbe: oblicima *dužinom* i *širinom* može se dodati sročni atribut te se u rečenicama *Dužinom staze bilo je puno gledatelja* i *Širinom kanala plovile su brodice* (usp. Silić i Pranjković 2005: 243) mogu odrediti npr. pridjevom *čitavom*, čime se potvrđuje pripadnost imenicama, a ne prijedlozima.

Poštujući spomenute kriterije, u popisu instrumentala od kojega se prema literaturi krenulo nepoprijedloženi bi bili instrumentali imenica *dužinom, širinom, snagom* i *zaslugom, polovicom/polovinom*²⁷, a poprijedloženi *diljem, pomoću, posredovanjem, posredstvom, povodom, prigodom, prilikom, putem, silom, slijedom, sredinom, širom, temeljem, tijekom* i *tokom*.

Među imenice ili prijedloge nisu svrstani instrumentali imenica koje izriču početak ili završetak kojega razdoblja ili događaja. U gramatikama su u tom značenju zabilježeni *početkom* i *krajem/koncem*. Iako se u primjeru kao što je *Školska će godina započeti početkom rujna* i *Krajem tjedna veća je gužva na cestama*. prepoznaje značenjski pomak i pražnjenje osnovnoga značenja ime-

²⁶ Iako se dodavanje sročnoga atributa ne navodi kao kriterij, potvrđuje se u rječniku prijedloga *Hrvatskoga jezičnog savjetnika* (Barić i dr. 1999) pri navođenju razlike između većine imenica i prijedloga u instrumentalu nastalih preobrazbom instrumentalnog oblika. O sročnoj riječi koja pokazuje pripadnost instrumentalu imenici kao vrsti govori i I. Matas Ivanković (2014).

²⁷ Instrumentalni se oblici *polovicom/polovinom* najčešće upotrebljavaju u vremenskom značenju, i to bez atributa u izrazu s imenicom koja znači kakvo razdoblje (tjedan, mjesec, godina, stoljeće...). Mogu biti određeni samo atributima *prvim/prvom* i *drugim/drugom*. Pretpostavlja se da je ograničenost izbora atributa, kao i pomak značenja od mjesnoga prema vremenskomu, koji govore u prilog postupnom pražnjenju značenja oblika *polovicom/polovinom*, razlogom njihova svrstavanja među prijedloge u opisu I. Matas Ivanković (2014).

nice, a iza instrumentala slijedi imenica u genitivu, te bi se *početkom* i *krajem* mogli smatrati prijedlozima, u građi se HNK-a nalazi nekoliko primjera u kojima su instrumentalni oblici atribuirani riječima *samim* (češće) i *svakim*: ... *stupio na snagu samim početkom mandata Vlade premijera Zlatka Mateše*, ... *krajem godine ili samim početkom nove*, ... *diskriminacija na razini javnoga linča provaljuje u Hrvatskoj svakim početkom školske godine*. *Sam* i *svaki* ne unose svoja predmetna značenja (zabilježena u rječniku) nego donose modalnost i pojačavaju te izravnije određuju značenje početka i završetka. Stoga se može reći da su *početkom* i *krajem* imenice kod kojih dolazi do značenjskoga pomaka i blijeđenja predmetnoga značenja, što se na sintaktičkoj razini ogleda njihovom pretežitom uporabom bez sročnih atributa u prijedložnim izrazima s imenskom riječju u genitivu. Da gramatikalizacija imenica *početkom* i *krajem* nije završena, potvrđuje se mogućnošću uvrštavanja atributa *sam* i *svaki*, koji, usprkos sintaktičkim obilježjima atributa, donose značenje modalnosti.

4.2. Poprijedloženi instrumentali u normativnoj literaturi

Početak 20. stoljeća okamenjeni su oblici imenica u instrumentalu²⁸ često bili predmetom savjeta štokavskih purista. Tomo Maretić tražio je zamjenu instrumentala *putem*, *tečajem* i *tijekom* prijedložnim izrazima još 1899. godine u *Antibarbarusu*, dok u *Jezičnom savjetniku* 1924. godine savjetuje da se *početkom*, *polovinom*, *krajem*, *koncem*, *svršetkom* zamijene lokativnim prijedložnim izrazima (Maretić 1924: 43, 44, 88, 94, 151).²⁹ Na gramatičku sinonimiju instrumentala i prijedložnoga lokativa upućuje i V. Rožić u *Barbarizmima* i *Novim barbarizmima*, a o tome piše i gramatičar J. Florschütz (1916). Obojica su protiv instrumentala, iako Rožić dopušta izricanje vremena instrumentalom ako imenice „znače same sobom vrijeme” (Rožić 1908: 20), kao što je *zorum*, *jutrom*, *noću*, *danju*... Ne znače li imenice vrijeme, umjesto njihova instrumentalnog oblika po Rožićevu mišljenju valja upotrijebiti različite prijedložne izraze: umjesto *krajem* – *na kraju*, umjesto *polovicom* ili *sredinom* (*mjeseca*) –

²⁸ Izrazi kao što je *početkom mjeseca* u jeziku su se prve polovice 20. stoljeća opisivali kao negramatična uporaba besprijedložnoga vremenskog instrumentala (Broz 2000: 75–77; Rožić 1913; Maretić 1924; Florschütz 1916: 237).

²⁹ O tome i u Glušac (2012: 108–109): „Umjesto izraza s prijedlozima *koncem* i *krajem* jezičnom se normom hrvatskih vukovaca (Rožić, 1913: 39–40; Maretić, 1924: 43, 44) propisuje uporabu imenica *konac* i *kraj* s nesročnim atributima u lokativnim izrazima s prijedlozima *na* i *pri* te u akuzativnim izrazima s prijedlogom *pod* (*na koncu/kraju* + *G*, *pod konac* + *G* i *pri kraju* + *G*). (...) Umjesto prijedloga *svršetkom* upućuje se na izraze s prijedlozima *na* i *pod*: *na svršetku* + *G*, *pod svršetak* + *G* (Rožić, 1913: 113; Florschütz, 1916: 237; Maretić, 1924: 151). Međutim, takvi primjeri nisu zabilježeni u građi, a umjesto imenice *svršetak* učestalije su imenice *konac* i *kraj*.”

u polovici ili sredini (mjeseca) (Rožić 1907: 431), umjesto *tijekom (godine) – kroz (godinu), za (godine)* (Rožić 1908: 68).

Usprkos brojnim preporukama hrvatskih vukovaca, instrumentalni su se oblici u prijedložnoj uporabi upotrebljavali i tada, na prijelazu 19. u 20. stoljeće, kao i u prvoj polovici 20. stoljeća. Do promjena u normativnim preporukama dolazi 40-ih godina 20. stoljeća kada se preporučuju prijedlozi *prilikom, prigodom* i *povodom*: u *Hrvatskom listu* 1944. godine u članku *Poglavnik za čistoću hrvatskoga jezika* upozorava se da izraze kao što su *uz proslavu* ili *oko proslave* treba zamijeniti poprijedloženim instrumentalima *prilikom* i *prigodom (proslave)*.³⁰

I u kasnijim se gramatikama poprijedloženi instrumentalni smatraju pravilnima, ali se razlikuju opisi; I. Brabec, M. Hraste i S. Živković još uvijek ih ne smatraju prijedlozima,³¹ dok autori *Jezičnoga savjetnika s gramatikom* (ur. Pavešić 1971: 437) navode da se takvi instrumentalni „sve [se] više osjećaju kao prijedlozi” te da je njihova uporaba češća u novije vrijeme. Neujednačeni se opisi u jezičnim priručnicima s kraja 20. i početka 21. stoljeća odnose na dvoje: 1. normativne napomene u vezi s (ne)pravilnošću uporabe pojedinoga instrumentalnog oblika, 2. pripadnost određenoj vrsti riječi.

Autori *Glasova i oblika hrvatskoga književnoga jezika* u drugom, dijelom promijenjenom izdanju, izostavljaju dio o suodnosu leksičkih i gramatičkih obilježja riječi u kojem se u prvom izdanju govori o promjeni vrsta pojedinih riječi, pa i o instrumentalima imenica koje su „na putu da postanu prijedlozi, jer su, imajući uvijek uza se kao atribut genitiv imenice koja im je upotpunjavala značenje, izgubili značenje samostalne riječi.” (Babić i dr. 1991: 476).³² U *Tvorbi riječi* navodi se dio primjera jednak onima u *Glasovima i oblicima* (npr. *početkom, pomoću, povodom, silom, širom, tijekom, većinom*) uz objašnjenje da se takvi instrumentalni često upotrebljavaju u „priložnom značenju pa se neki već smatraju priložima” (Babić 2002: 567). Usporedni pogled na opise u suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika pokazuje mnoge neujednačenosti, a u različitim se rječnicima različito određuju sljedeći instrumentalni opisani u gramatikama ili monografiji I. Matas Ivanković kao prijedlozi: *diljem, krajem, prigo-*

³⁰ Tekst je objavljen u 59. broju osječkoga *Hrvatskoga lista* 1944. godine.

³¹ Prijedlog *širom* autori navode u skupini nepravih prijedloga (Brabec, Hraste i Živković 1954: 145), a pri opisu vremenskoga instrumentala napominju: „U novije doba izriče se vrijeme instrumentalom ovakvih imenica: *početkom, sredinom, svršetkom, tokom* i t. d.” (Brabec, Hraste i Živković 1954: 227).

³² U *Glasovima i oblicima* (Babić i dr. 2007: 293–295) govori se o promjeni jedne vrste riječi u drugu, ali se ne opisuje poprijedloženje, nego samo počestičenje – promjena nekih priloga, veznika, zamjenica i glagola u čestice.

*dom, prilikom, putem,*³³ *širo,*³⁴ *tijekom*. Prijedlog *sredinom* navodi se samo u Anićeve rječniku i VRH-u.

Poprijedloženi instrumentali imenica *slijedom* i *tečajem* prošli su preobrazbu i mogu se smatrati prijedlozima, ali se ni u jednom rječniku tako ne određuju; ondje gdje se bilježe, opisuju se kao prilozima. Jednako je s oblicima instrumentalna *početkom, krajem, polovicom* i *polovinom*, koji su prema kriterijima navedenim u ovom radu imenice na putu poprijedloženja, a u dijelu se ranije uspoređene literature određuju kao prijedlozi. U rječnicima koji ih navode kao posebne jedinice opisani su kao prilozima (samo se u Anićeve rječniku *krajem* smatra prijedlogom), iako se daju primjeri sintagma s imenskom riječju u genitivu, čime se spomenuti instrumentali sintaktički potvrđuju kao prijedlozi.

Poteškoće oko jednoznačnoga određivanja vrste riječi potvrđuju se i pri usporedbi leksikografskih jedinica sinonimnih prijedloga, kada se pri opisu instrumentalnoga oblika upućuje na drugu, sinonimnu riječ, a vrsta se dviju riječi ne određuje jednako. Primjerice, u Anićeve rječniku *povodom* prijedlog u opisu kojega se upućuje na sinonim *prigodom*, koji je određen kao prilog. Slično se mogu promatrati i poprijedloženi instrumentali kojima se opis proširuje upućivanjem na usporedbu s drugim oblicima: u Anićeve rječniku pri opisu prijedloga *sredinom* upućuje na usporedbu s prijedlogom *krajem* te s riječju *početkom*, koja se smatra prilogom.

4.2.1. Usporedba rječničkih opisa gramatikaliziranih instrumentalna³⁵

U tablici se donose instrumentalni oblici koji su poprijedloženi ili su na putu poprijedloženja, a navode se u suvremenoj hrvatskoj normativnoj literaturi i donose u kojem od suvremenih jednojezičnika.

Tablica 2. Potpuno ili djelomice gramatikalizirani instrumentali u rječnicima

³³ U *Školskom rječniku putem* se određuje kao prilog i prijedlog, a u VRH-u samo kao prijedlog, dok ga RHJ i Anićeve rječnik opisuje kao prilog.

³⁴ U *Školskom rječniku širo* naveden samo kao prilog, a u ostalim trima rječnicima i kao prilog i kao prijedlog.

³⁵ Analiziraju se instrumentali imenica koji se u ranijoj literaturi (usp. bilješku 22) smatraju prijedlozima. Zbog toga su u tablici i *polovicom/polovinom, početkom* i *krajem*, o čijoj se pripadnosti vrstama riječi raspravljalo u poglavlju 4.1.

	<i>Rječnik hrvatskoga jezika</i> (ur. J. Šonje)	<i>Veliki rječnik hrvatskoga jezika</i> (V. Anić)	<i>Školski rječnik hrvatskoga jezika</i>	<i>Veliki rječnik hrvatskog standardnog jezika</i>
<i>diljem</i>	prijedlog (~ <i>domovine</i>) ³⁶	prilog (~ <i>domovine</i>)	prilog (~ <i>domovine</i>)	prilog (<i>putovati</i> ~ <i>domovine</i>) ³⁷
<i>krajem</i>	-	prijedlog (~ <i>stoljeća</i>)	prilog (~ <i>stoljeća</i>)	prilog (~ <i>godine/stoljeća</i>)
<i>početkom</i>	-	prilog (~ <i>godine</i>)	prilog (~ <i>godine</i>)	prilog (~ <i>godine/stoljeća</i>)
<i>polovicom</i>	-	prilog (~ <i>godine</i>)	-	-
<i>polovinom</i>	-	-	-	-
<i>pomoću</i>	prijedlog (<i>uspjeti</i> ~ <i>veze</i>)	prijedlog (<i>uspjeh</i> ~ <i>novca</i>)	-	<i>s pomoću</i> priložna sveza (<i>uspjeti s pomoću veze</i>)
<i>posredstvom</i>	-	-	-	prijedlog (<i>razg.</i>) <i>Riječ kiosk u hrvatski je jezik došla posredstvom francuskoga.</i>
<i>prigodom</i>	prijedlog (~ <i>tvoga rođendana</i>)	prilog	prijedlog (<i>nagraditi</i> ~ <i>otvorenja izložbe</i>)	prijedlog (<i>nagraditi</i> ~ <i>otvorenja izložbe</i>)
<i>prilikom</i>	prijedlog (~ <i>putovanja</i>)	prilog (~ <i>zdravice</i>)	prijedlog	prijedlog (<i>nagraditi</i> ~ <i>otvorenja izložbe</i>)

³⁶ U tablici se ne navode svi primjeri koji se nalaze u rječnicima.

³⁷ Bilježenje se same natuknice u VRH-u razlikuje od bilježenja u ostalim rječnicima: u tom se rječniku ne upotrebljava znak ~, nego slovni slijed (npr. *putovati diljem domovine*). U našoj se tablici navodi ~ radi ujednačenosti s ostalim opisima.

putem	prilog	prilog (<i>sudskim</i> ~), (~ <i>suda</i>)	1. prijedlog (~ <i>natječaja</i>) 2. prilog (<i>Dogovorit</i> <i>ćemo se</i> ~)	prijedlog (razg.) <i>zaposliti</i> ~ <i>natječaja</i>
silom	prilog (~ <i>udariti</i>)	prilog (<i>odveli su</i> <i>ga</i> ~)	prilog (~ <i>otvoriti</i> <i>vrata</i>)	prilog (<i>Odveli</i> <i>su ga</i> ~.)
slijedom	-	prilog (~ <i>činjenica</i>)	-	prilog (~ <i>činjenica</i> / <i>okolnosti</i> / <i>uzroka i</i> <i>posljedica</i>)
sredinom	-	prijedlog (~ <i>dana</i>)	-	prijedlog (~ <i>dana/mjese-</i> <i>ca/godine</i>)
širo	1. prilog (<i>otvoriti</i> ~) 2. prijedlog (~ <i>zemlje</i>)	1. prilog (<i>otvoriti</i> ~ <i>vrata</i>) 2. prijedlog (~ <i>svijeta</i>)	prilog (<i>putovati</i> ~ <i>domovine</i>) (~ <i>otvoriti</i> <i>vrata</i>)	1. prilog (<i>otvoriti</i> ~ <i>vrata</i>) 2. prijedlog (~ <i>svijeta</i>)
tečajem	-	prilog (~ <i>godine</i>)	-	-
tijekom	prilog (~ <i>života</i>)	prijedlog	prijedlog (<i>postići</i> ~ <i>života</i>)	prijedlog (<i>postići</i> ~ <i>života</i>)
tokom	prilog	prijedlog (~ <i>rata</i>)	-	-

Usporedba potvrđuje da se u rječnicima instrumentalni oblici prema vrsti riječi opisuju različito, a mogu se pretpostaviti uzroci takvomu šarenilu: 1. leksikografi ne poštuju jednake kriterije pri određivanju vrsta riječi, 2. neki su instrumentali imenica dijelom gramatikalizirani te se vezuju uz ograničen broj prijedložnih izraza s istim odrednicama, a često su i dijelom frazema, 3. poprijedloženi su instrumentali stilski obilježeni (npr. kao zastarjelice ili tuđice) te se ne navode u suvremenim rječnicima. Različiti stupnjevi gramatikalizacije³⁸ imenskih instrumentalna u izravnoj su vezi s njihovom leksikalizacijom. S jed-

³⁸ O različitim stupnjevima gramatikalizacije prijedloga *pomoću* i sinonimnih izraza *s pomoću* i *uz pomoć* piše Lj. Šarić (1999: 91).

ne su strane *diljem* i *širo*m kod kojih je dekategoriizacija u potpunosti završena, osnovno je značenje imenica od kojih su nastali ispražnjeno jer oblici **dilj* i **šir* nisu dijelom suvremenoga hrvatskog jezika. *Diljem* se upotrebljava samo kao prijedlog, a *širo*m je češće prilog, ali se može upotrijebiti i kao prijedlog. Nasuprot njima je *silom* s malim stupnjem gramatikalizacije: predmetno obilježje imenice od koje je preobrazbom nastao nije izblijedjelo. Stoga se *silom* uglavnom potvrđuje kao imenica, a onda kao prilog, dok je prijedložna uloga ograničena na ustaljene sintagme s malim brojem imenskih riječi. U primjerima iz HNK-a nalaze se *silom zakona/mača/oružja*. Pokazateljem je manjega stupnja gramatikalizacije i uporaba u ustaljenim, frazeologiziranim izrazima.

Prijedlog *posredstvom*, koji se bilježi samo u VRH-u, a u jezičnim se savjetnicima opisuje kao rusizam (Dulčić ur. 1997: 368) te se ističe da ga je bolje zamijeniti prijedlozima *pomoću* i *preko* (Barić i dr. 1999: 189–190), u suvremenoj je gradi čest pri izricanju sredstva, tj. kanala kojim se, ili uz pomoć kojega se, prenose obavijesti (*posredstvom radija / zaklade / svog ureda*). Zamjenjiv je i s drugim sekundarnim prijedlogom – *putem*.³⁹ Tako su oba česta u suvremenim administrativnim tekstovima i u jeziku medija, u VRH-u se označuju kao razgovorni.

Ni u jednom se rječniku ne navodi ni *koncem*⁴⁰ naveden u gramatici J. Silića i I. Pranjkovića pa se može pretpostaviti da se smatra zastarjelicom. Iako je *tokom* u suvremenom hrvatskom jeziku normativno prihvatljiv samo kao instrumental imenice *tok*, u Anićevu se rječniku bilježi u posebnoj natuknici kao prijedlog,⁴¹ a spominje se i u Raguževoj *Praktičnoj hrvatskoj gramatici* te u gramatici J. Silića i I. Pranjkovića.

4.3. Značenje i uporaba poprijedloženih instrumentala

Čestim savjetima hrvatskih vukovaca o potrebi zamjene poprijedloženih instrumentala drugim prijedložnim izrazima neizravno je odgovoreno na pitanje jesu li takvi prijedlozi nastali „u novije vrijeme”, tj. u drugoj polovici 20. stoljeća, jer spominjanje u normativnoj literaturi početkom 20. stoljeća potvrđuje njihovu prisutnost u jeziku 19. stoljeća. Stoga ćemo istražiti u kojoj su se mjeri takvi prijedlozi rabili u novinama i časopisima 19. stoljeća kao i u suvremenom hrvatskom jeziku, i to na primjerima HNK-a. Kreće se od pretpostavke da se poprijedloženi instrumentali rabe često za razliku od poprijedloženih akuzativa. Kao razlog se tomu smatra veće udaljavanje od leksičkoga značenja imeni-

³⁹ O uporabi toga prijedloga: Rišner 2016: 239–245.

⁴⁰ U svim se uspoređenim rječnicima nalazi imenica *konac* u značenju ‘kraj’.

⁴¹ Prijedložnu uporabu riječi *tokom* i *tijekom* opisuje i I. Matas Ivanković (2014: 202–204) potvrđujući da se u suvremenom hrvatskom jeziku, suprotno normativnim pravilima, i *tokom* rabi kao prijedlog.

ca pri poprijedloženju instrumentala nego pri poprijedloženju akuzativa; poprijedloženi akuzativi zadržavaju predmetno značenje imenica od kojih su nastali.

4.3.1. Poprijedloženi instrumentali prostornoga značenja

U suvremenoj se građi u prostornom značenju često nalaze poprijedloženi instrumentali *diljem* i *širo*m te nešto rjeđe *sredinom*, koji se u prijedložnoj ulozi javlja uglavnom u vremenskom značenju. Prijedlog *diljem* u suvremenim se rječnicima opisuje značenjem ‘duž, uzduž, po cijeloj širini, svuda po nekom velikom prostoru’, a kao sinonim navodi se i prijedlog *širo*m kojemu se značenje određuje ‘po čitavoj širini; bez određena smjera u prostoru’. Prijedložnim se izrazima s oba prijedloga označuje prolokálnost jer se obuhvaća veći prostor, a uz njih se nalaze imenice koje to potvrđuju (*diljem/širo*m *svijeta/domovine/zemlje/Europe...*). Budući da su se ti prijedlozi potpuno gramatikalizirali jer u suvremenom hrvatskom jeziku nema imenica **dilj* i **šir*, i njihova je učestalost velika. U HNK-u je *diljem* češći nego *širo*m, a najčešći su izrazi s imenicom *svijet* (*diljem svijeta* – 2101; *širo*m *svijeta* – 1357). U jeziku se 19. stoljeća *širo*m češće potvrđuje kao prilog, dok je *diljem* u 19. i početkom 20. stoljeća imao širu uporabu nego u suvremenom jeziku.⁴² Tako se osim s imenicama koje označuju „velika područja nastanjena ljudima” (Raguž 1997: 123; Silić i Pranjković 2005: 214), kao i prostornu raspršenost, *diljem* u 19. stoljeću nalazi i s imenicama užega prostornoga značenja (npr. *diljem ceste*), ali i s drugima koje podrazumijevaju zatvorenost/ograničenost (npr. *diljem zbirke*) kao odrednicama. Ipak, i u tim se izrazima zadržava oznaka raspršenosti (na/u omeđenom prostoru) kao osnovno značenje prijedloga *diljem*:

Kuće diljem ceste s oba kraja izviesiše crno-žute i bielo-crveno-modre barjake: (Novi Pozor, 19. 3. 1869.); Pjesme su posvećene pjesnikovu gradu (...), koji se diljem čitave zbirke osjeća kao nostalgični motiv. (Dom i svijet, 15. 3. 1922.)

U jeziku se 19. stoljeća prostorni prijedlog *diljem* rabi i u vremenskome značenju, što je različito od suvremenoga jezika:

Izgubitak Austrianacah, diljem ova 3 bojna dana, sastojahu se iz 1 generala (...) i 6136 momakah. (Danica ilirska, 21. 3. 1840.); Ostale pogodbe kontrakta mogu se odsada diljem službenih časovah u regementskoj računskoj kancelarii uvidjeti. (Ilirske narodne novine, 26. 5. 1840.)

⁴² Maretić (1924: 14) predlaže *diljem* zamijeniti besprijedložnim instrumentalom ili izrazom *po* + lokativ: „*dilj*, ta se riječ ne nalazi ni u ARj. ni u Iv., a ni instr. *diljem*, što ga neki pisci upotrebljavaju kao prijedlog s gen., na pr. buna se raširila *diljem* južne Italije; bolje: (cijelom) južnom Italijom ili *po* (cijeloj) j. I.”

U vremenskom se izrazu *diljem ova tri bojna dana* prostorna raspršenost ne preslikava u potpunosti na vrijeme, nego je kao i u prijedložnom izrazu *diljem ceste/zbirke* riječ o raspršenosti u omeđenom vremenu. Mogućnost zamjene izrazima *za/u vrijeme* + *G* potvrđuje da je riječ o istodobnosti (*za/u vrijeme službenih časova* – vrijeme događanja istodobno je s vremenom koje označuje imenica), a zamjena izrazom *u* + *A* potvrđuje da je riječ o unutarvremenosti (*u ova tri bojna dana* – vrijeme događanja smješta se unutar vremenskog odsječka označenog imenicom).

4.3.2. Poprijedloženi instrumentali vremenskoga značenja

U suvremenom hrvatskom jeziku, kao i u jeziku 19. stoljeća, veći stupanj udaljavanja od osnovnoga značenja imenica pokazuje najbrojnija skupina poprijedloženih instrumentala – instrumentali vremenskoga značenja *prigodom, prilikom, sredinom, tečajem, tijekom (tokom) i povodom*. Udaljavanje od osnovnoga značenja imenice prepoznaje se i u instrumentalima *koncem, krajem, svršetkom* i *početkom*, čija preobrazba u prijedloge nije u potpunosti završena. Od prijedloga s vremenskim značenjem jedino je *sredinom* višeznačan – može imati i prostorno i vremensko značenje.⁴³

Vremensko se značenje potpuno ili dijelom poprijedloženih instrumentala može dalje raščlaniti na podznačenja: *koncem, krajem* i *svršetkom* s imenskom riječju u prijedložnom izrazu označuju vrijeme koje se odnosi na završni dio vremenskog odsječka označenog odrednicom, a *početkom* vrijeme koje se odnosi na početak vremenskog odsječka označenog odrednicom – oba se podznačenja, budući da označuju rubne dijelove odrednice, određuju značenjem ekstremalne temporalnosti. Prijedlog *sredinom* (kao i imenice *polovicom* i *polovinom*, koje su također na putu preobrazbe u prijedloge) označuje vrijeme koje se odnosi na središnji dio vremenskog odsječka označenog odrednicom (centrumtemporalnost). *Tijekom* i *tokom*, kao i arhaizam *tečajem*, označuju vrijeme koje se smješta u okviru vremena označenog odrednicom s isticanjem protjecanja vremena (protemporalnost). Prijedlozi *prilikom* i *prigodom* označuju vrstu istodobnosti na temelju koje se jedan vremenski odsječak ili događaj povezuje s drugim, tj. smješta se u približno vrijeme označeno odrednicom (prigodna temporalnost), a osobitost je tih prijedloga i mogućnost izricanja uzročno-posljedičnoga odnosa (npr. *Prilikom bombardiranja poginulo je mnogo osoba.*). Jedino su značenjski opisi prijedloga *povodom* različiti; određuje se značenjem

⁴³ Sredinom 19. stoljeća znatno se više instrumentala koji se u suvremenom jeziku rabe samo u vremenskom značenju nalazi i u prostornom značenju, npr. *polovinom* i *krajem*.

vremena (Babić i dr. 1991: 476) te uzrokom povoda jer odrednica u genitivu označuje i vrijeme i uzrok događaja (uzročnu temporalnost).⁴⁴

Zanimljivo je promotriti u kojoj se mjeri u potpunosti ili djelomice poprijedloženi vremenski instrumentali potvrđuju u građi 19. stoljeća jer su vukovskom jezičnom normom smatrani nepravilnima. Građa potvrđuje da se ekstremalna temporalnost najčešće izriče s *koncem* (u odnosu na *krajem* i *svršetkom* u kojima je gramatikalizacija u 19. stoljeću bila slabije provedena te se češće rabe kao imenice u osnovnom značenju). U administrativnim se tekstovima 19. stoljeća *koncem* i *svršetkom* potvrđuju s imenicama u genitivu vremenskoga značenja, a tim se prijedlozima izriče i neizravno s imenicama koje nisu vremenskoga značenja:

Englezki kabinet namjerava, kako javljaju, razpustiti doljnu kuću koncem sadanje sreditbe. (Narodne novine, 28. 4. 1891.); Zakon razredjuje radnje ugarskoga sabora na zasjedanja po vremenu, te se je onomadne svršetkom prvoga, a početkom drugoga zasjedanja ugarskoga sabora samo toj zakonskoj ustanovi, dakle pukoj formalnosti zadovoljilo. (Narodne novine, 21. 5. 1873.)

Instrumental imenice *krajem* u 19. se stoljeću rabi pri izricanju prostornoga značenja kao sinonim prijedlozima (*uz*)*duž*, (*po*)*kraj* i na potvrđujući postupnu promjenu značenja i vrste riječi:

Sve torske topovnjače-ladje, kojim zapovieda dosta nesposobni Ibrahim paša, opremljene su za sada prema Volu, ali je odredjeno, da se podvrgnu zapovjedi Omer paše i da mu neposredno pomažu na pohodu, koji smiera izvesti krajem morske obale. (Narodne novine, 30. 12. 1868.); Sada su ovi krajem mora živeći svoj stari latinski jezik na talijanska prekjroji (...). (Naša sloga, 16. 8. 1876.)

Genitivnim izrazima s prijedlogom *sredinom* izriče se sredvremenost, a izrazima s prijedlogom *tečajem* krozvremenost, i to najčešće s odrednicom *vremena*. Prijedlog *tečajem* upotrebljava i Vatroslav Jagić u *Književniku* (1864: 161) uz imenice koje izriču neodređeno vrijeme ili duže razdoblje: npr. *tečajem 14. vieka*. Nalazi se i prije, četrdesetih godina 19. stoljeća u *Danici ilirskoj*, a pedesetih u *Kolu: Tečajem viekovah* (*Kolo*, 1. 1. 1850.). Prijedlozi tokom i

⁴⁴ Uzrok se povoda u jezikoslovnoj literaturi opisuje različito: I. Pranjković (2001: 17, 23) smatra ga podvrstom uzroka razloga jer je to „tzv. nedjelujući uzrok koji posljedicu ne izaziva, nego uz druge uzroke pomaže njezinoj realizaciji”; M. Kovačević (1988: 58) pak smatra da je uzrok povoda posebna vrsta uzroka jer za njegovo izricanje postoji i „kontekstualno neuvjetovan element uzročnoga odnosa povod – posljedica: *povodom, u povodu*.”

tijekom rabe se podjednako, a osim s imenicama vremenskoga značenja nalaze se i pri neizravnu izricanju vremena:

Spomenuli smo već o uspješnom napredku, koga je mladež tečajem prošle školske godine (...) napravila. (Narodne novine, 10. 8. 1852.)

Ipak su se tokom razgovora izbila na površinu 2 kandidata. (Narodne novine, 7. 4. 1883.)

Razlozi promjenama mogu se tražiti u leksičkom značenju imenica od kojih su nastali: u suvremenom se hrvatskom jeziku imenica *tečaj* više ne rabi u značenju imenice *tijek*,⁴⁵ a imenica *tok* značenjem ‘puta kojim teče tekućica’ preporučuje se razlikovati od imenice *tijek*.

Pri izricanju se prigodne temporalnosti češće nalazi *prigodom* nego *prilikom*:

Kočia, u kojoj će se maršal Soult prigodom krunjenja u Londonu voziti, jest veoma krasna i ukusna; (Ilirske narodne novine, 7. 7. 1838.)

Usporede li se poprijedloženi vremenski instrumentali u građi 19. stoljeća s primjerima u HNK-u i opisima u suvremenoj normativnoj literaturi, zaključuje se o različitim stupnjevima gramatikalizacije te povećanju broja poprijedloženih instrumentala. S druge strane, neki se poprijedloženi instrumentali više ne rabe (npr. *tečajem*), dok se *tokom* normativno ograničuje (Barić i dr. 1999: 193) i znatno je rjeđi. Smanjena je i uporaba prijedloga *konce* u odnosu na *krajem*. Prijedloge *prilikom* i *prigodom* preporučuje se značenjski razlikovati s obzirom na imenice čijom su gramatikalizacijom nastale: *prilika*, koja u korijenu ima oblik *lik*, tj. vezana je za likovnost, prostornost, značenjski je raznovrsnija; *prigoda* je značenjem vezana uz vrijeme, što se potvrđuje korijenom riječi *god* (Težak 1999: 243–247). Međutim, jezik suvremenih zakona te novina i časopisa ne slijedi u potpunosti napomene koje *prigodom* vezuju uz kakvu manifestaciju (Silić i Pranjaković 2005: 219). U suvremenom se hrvatskom jeziku genitivnim izrazima s tim prijedlogom u jeziku administrativnih spisa izriče i negativno obojena okolnost koja je razlogom kazni, a u novinskim tekstovima *prigodom* sve češće zamjenjuje prvotne prijedloge *pri*, *kod* i *za* ili prijedložni izraz *za vrijeme*.⁴⁶ S druge strane, *prilikom* se kao i *prigodom* u dijelu suvremenih medija rabi uz imenice koje izriču kakvu svečanost, čime se gubi značenjska razlika među njima.

⁴⁵ Imenica *tijek* označuje ‘jednoliko gibanje, micanje, prolaženje, tečenje’, a u suvremenom se hrvatskom jeziku imenica *tečaj* rabi u drugim značenjima (usp. RHJ 2000: 1243).

⁴⁶ Više u Rišner 2016: 252–255.

4.3.3. Značenje načina, sredstva i uzroka

Zbog prepletanja značenja načina i sredstva u nekim se gramatikama (Barić i dr. 1997: 429, Raguž 1997: 336) značenjem načina obuhvaća i značenje sredstva. I. Palić (2007: 95) smatra da jednoznačno određenje nije moguće te da se u izrazima *s pomoću* „više [se] ističe značenje sredstva, a manje značenje načina”, dok I. Matas Ivanković (2013) *pomoću*, *posredstvom* i *putem* opisuje kao prijedloge za izražavanje sredstva.⁴⁷ Prijedlog *pomoću* I. Pranjković (2001: 26) ubraja u nedimenzionalne prijedloge instrumentala (u užem smislu) kojim se označuje „da kakav predmet služi kao sredstvo za obavljanje neke radnje.” Može se pretpostaviti i da je instrumental kao nestrukturani padež „kojim se ne iskazuje sintaktičku nego ponajprije semantičku ulogu, tipično lokaciju ili smjer, odredište” (Marković 2013: 267) upravo poprijedloženim oblikom imenice *put* (*putem*) spojio značenja mjesta, vremena i načina, tj. sredstva. Kako instrumental bez prijedloga označuje put bez obavijesti o početku i završetku (Šarić 2007: 256–257), to se prostiranje prenosi na vremensko protezanje te vezuje i načinsko i značenje sredstva: primjerice *putem javne dražbe – na mjestu, u vrijeme i na način javne dražbe, javnom dražbom*.

U jeziku se *Oglasitelja k Ilirskim Narodnim Novinama* koji je kao dodatak *Narodnim novinama* izlazio 1836. i 1837. godine višekratno potvrđuje spomenuti izraz *putem dražbe*. Genitiv je imenice *dražba* često atribuiran pridjevom *obćinske* i/ili praćen kontaktnim sinonimom koji se, kao što je tada u novinama bilo uobičajeno, donosi u zagradi. Potvrđuje to *Oglas dražbe*:

Od strane Zagrebačke daje se na znanje, da će se dana 29. tekućega meseca Podsušedski brod putem obćinske dražbe (licitacie) najviše ponudjajućemu u najam (iz arende) dati. (Oglasitelj k Ilirskim narodnim novinama, 20. 12. 1836.)

Dok se u suvremenom jeziku uz *putem* najčešće upotrebljavaju imenice koje označuju medije, odrednice su u jeziku 19. stoljeća različite:

Ovaj list hoće ravno, da se obćinska jednakost uvede, i imanja medju svimi pravo podele, ali putem mira, i štedeći bogate, koji još živu (...) (Ilirske narodne novine, 22. 10. 1836.), Kao razširenje 8. članka predlaže se, da se dopusti, da se podložnici putem slobodne pogodbe platjanjem preke sume od danakah i robotah, (...) podpuno i u vėkovita vrėmena odkupiti mogu (...) (Ilirske narodne novine, 29. 10. 1839.)

⁴⁷ U gramatici J. Silića i I. Pranjkovića (2005: 216–217) navode se značenjske nijanse triju prijedloga ovisno o odrednici koja dolazi uz njih: „prijedlog *putem* rabi se obično kad kao sredstvo služi kakva ustanova ili medij pripočavanja”; „prijedlog *pomoću* obično pretpostavlja predmet koji ne mora služiti kao izravno sredstvo, nego kao vrsta pripomoći za obavljanje kakve radnje”; „prijedlog *posredstvom* upotrebljava se onda kad što ili tko služi kao posrednik u obavljanju kakve radnje.”

Prijedlog je *posredstvom* u jeziku 19. stoljeća također čest, a sinonimnost izraza s prijedlogom *putem* potvrđuje usporedba primjera s istoznačnim odrednicama kojima se označuju ili imenuju mediji – novine, listovi, časopisi i sl.:

(...) g. Mato Topalović, sučlan i oglašanih listovah privremeni urednik u spomenutom oglasu, iz kojega ove vjesti vadimo, na znanje daje, — objavit će se *putem naših »Narodnih Novinah Ilirskih.«* (Danica ilirska, 24. 7. 1841.)
(...) s tom bratoljubnom željom, da ga na pobudjenje k uzvišenju imena i koristi narodnje svoj bratji slavjanskoj *posrēdstvom Danice naše nezakašnjeno obznanite* (...). (Danica ilirska, 4. 4. 1840.)

Od prijedloga kojima se označuje sredstvo u 19. stoljeću najmanje se gramatikalizirao prijedlog *pomoću* koji se tada rjeđe upotrebljava:

Za razlog toga navodi, da je doznala zapletke, koje Gèrci pomoću Francezah u Tesalii zametju (...) (Ilirske narodne novine, 1. 1. 1842.); *Poslie toga bilo je odlučeno, da se šteta pomoću vojničke sile procieni* (...). (Narodne novine, 27. 11. 1849.)

Unatoč normativnim preporukama o zamjeni prijedloga *putem*, *posredstvom* i *pomoću* u označivanju (stvarnoga, pravoga) sredstva⁴⁸ pogled u građu pokazuje da su u suvremenom hrvatskom jeziku sva tri prijedloga česta. Osim toga, izraz *putem suda* potvrđuje i težnju k frazeologizaciji.⁴⁹ Izrazita učestalost prijedloga *putem* može se objasniti i time što pokazuje najveći stupanj udaljavanja od osnovnoga značenja imenice od koje je nastao, a to je ‘prostor/smjer kretanja’.

Od preostalih triju poprijedloženih instrumentala imenica (*silom*, *slijedom* i *temeljem*) *temeljem* se ne navodi ni u jednom uspoređenom rječniku. Ostali su gramatikalizirani instrumentali u rječnicima koji ih bilježe opisani kao prilozima. Prijedlog *silom* također označuje način, ali s odrednicama koje označuju oružje, prijatnje, neprilike i sl. te u izrazu *silom zakona* izriče se sredstvo. Najčešći je izraz *silom prilika*, a uporaba je izraza *silom zakona* i *silom prilika* rezultirala frazeologiziranošću (Menac 2007: 30), no prijedlog se *silom* u suvremenom hrvatskom jeziku uz genitiv imenice *zakon* sve češće zamjenjuje izrazom *po sili*.

Instrumentalni oblik *slijedom* u suvremenom se hrvatskom jeziku često poprijedložuje, iako ga rječnici opisuju kao prilog:

⁴⁸ Više u: Matas Ivanković 2013.

⁴⁹ Izraz *putem suda* navodi A. Menac (2007: 30) napominjući da stupanj frazeologizacije pojedinih sveza koje se sastoje od imenice u kosom padežu i imenice u genitivu nije jednak te da instrumentali u takvim svezama ponegdje teže pretvaranju u prijedloge. Time se osim nepotpune frazeologizacije upućuje i na nepotpunu gramatikalizaciju oblika *putem*.

Od 1989. do 1998. znatno su se izmijenile marulološke okolnosti, te je slijedom činjenica jedina monografija o Marku Maruliću dobro zastarjela i uglavnom rasprodana. Slijedom intervjua što ga je 29. ovog mjeseca posebni izaslanik Europske komisije u Zagrebu Per Vinther dao agenciji Reuters (...).

Usporedba građe 19. stoljeća potvrđuje čestu pleonastičnu priložnu uporabu (*slijedom slijediti*), dok je prijedložne uporabe znatno manje. *Slijedom* (tj. *slijedom*) se u jeziku 19. stoljeća najčešće rabi uz genitiv pokazne zamjenice *to* u konektorskoj ulozi:

... 1. da je nadzor kod javnih gradnjah vrlo manjkav, a slijedom toga da se često putah događaju nesreće i gradnje se ruše; gradjevna uprava nedostavlja interesiranim strankam troškovnikah, slijedom toga ove — osobito občine ostaju neizvještene o svem — napose o tečaju i solidnosti gradnjah (...). (Narodne novine, 18. 6. 1861.)

Iako se ne navodi ni u jednom uspoređenom rječniku, oblik *temeljem* u prijedložnoj ulozi u suvremenoj se građi često rabi. U jezikoslovnoj se literaturi opisuje značenje sinonimnoga prijedložnoga izraza *na temelju*, i to kao načinsko (Popović 1966: 201), a zatim i kao uzrok kriterija⁵⁰ koji je podvrstom uzročnoga značenja (Silić i Pranjковиć 2005: 249). Građa već od druge polovice 19. stoljeća potvrđuje prijedložnu uporabu instrumentala *temeljem*:

Temeljem svih ovih dokazalah, mora se s razlogom držati, da su počinili u dispozitivnom dielu označeno kažnjivo djelo. (Narodne novine, 15. 12. 1885.); Temeljem §. 31. zakona od 5. veljače 1886. ob ustroju županijah i uredjenju uprave u županijah i kotarih sazivljem redovitu sjednicu skupštine županije (...). (Narodne novine, 1. 6. 1891.)

5. O predmetnom značenju poprijedloženih imenica i padežnom značenju akuzativa, instrumentala i genitiva

Predmetno se značenje imenica u manjoj ili većoj mjeri zadržava i u poprijedloženim oblicima akuzativa i instrumentala. Jedan je od uvjeta za poprijedloženje imenice dijelnost, u literaturi imenovana i kao relativnost (označuje se dio

⁵⁰ M. Kovačević (1988: 125) izraz *na temelju* određuje značenjem ‘kriterija kognitivne percepcije’. I. Palić (2007: 86) smatra da *kriterij* ne može biti jednostavno svrstan ni među način ni među uzrok, nego ga smatra posebnom semantičkom potkategorijom koja je nekad bliska uzroku, a nekad načinu, ovisno o mogućnosti izostavljanja – veći stupanj obveznosti imaju prijedložni izrazi načinskoga značenja: *na temelju onoga što su učinili*.

cjeline), a drugi apstraktnost značenja: primjerice značenje je imenice *kraj*⁵¹ apstraktno, a njome se izriče i dijelnost (*kraj* čega). Stoga omogućuje poprijedloženje (i to u dvama oblicima: akuzativu – *kraj* i instrumentalu – *krajem*) (kao i *put, putem; sred, sredinom; duž, dužinom*). No, uz ostatke predmetnoga značenja koje imenice donose, pri njihovoj se preobrazbi u prijedlog važnim pokazuje i značenje samoga instrumentala kao padeža: društvo (komitativnost) podrazumijeva pridruživanje, vezu (Ivić 1954: 160). Predmeti ili pojave u sintagma s instrumentalom bez prijedloga povezuju se odnosom podređenosti, s prijedlogom *s* odnosom usporednosti, a besprijedložno i s prijedlozima *pred, nad, pod, među* i *za* povezuju se prema položaju u prostoru. Mjesno se značenje instrumentalom izriče kao i genitivom – orijentacijski, iako je mogućnost izricanja mjesnih značenja genitivom znatno veća. K. Feleszko kaže da je genitiv pri izricanju mjesnog kao najčešćeg značenja prijedložnih padežnih izraza „neutralan padež”; može se upotrijebiti za izricanje usmjerenosti, koje se uglavnom izriče dativom, za izricanje cilja, koji se najčešće vezuje uz akuzativ, lokativnosti, kao i ablativnoga značenje (Feleszko 1995 : 78)⁵². Kako genitiv izriče značenje općega odnosa, a jedno od osnovnih značenja mu je dijelnost, koja pretpostavlja i neodređenost, nije slučajno što uza se veže najviše prijedloga te što i poprijedloženi instrumentali kao sve brojnija skupina sekundarnih prijedloga kao odrednicu zahtijevaju genitiv. Neodređenost se genitiva kao odrednice prenosi u prijedložni izraz s poprijedloženim instrumentalom⁵³. Poprijedloženi instrumental pak čuva, ali i dodatno određuje i mijenja, ostatak predmetnoga značenja imenice od koje je kao prijedlog preobrazbom nastao te njime značenjski određuje prijedložni izraz. Najviše se poprijedloženih instrumentala rabi u vremenskom značenju te u značenju sredstva kao osnovnom značenju instrumentala.

Značenjska neodređenost obilježje je i poprijedloženih akuzativa, ali se, za razliku od instrumentalnih oblika, smatra uzrokom smanjenja njihove učestalosti. Dok se u poprijedloženim instrumentalima osnovno značenje imenice mijenja

⁵¹ Imenica *kraj* označuje ‘1) završetak, svršetak: ~ romana, ~ posla, ~ godine 2) krajnja točka na nekom pravcu, u nekom prostoru: ~ ulice, ~ stola, ~ konopa 3) zemljopisno područje: *primorski* ~, *brdovit* ~, *zadarski* ~ 4) obala, kopno: *isplovati na* ~’ (RHJ 2000: 497).

⁵² Feleszko u monografiji o genitivu ističe da zbog toga dio posvećen prijedložnim padežnim izrazima ne čini zatvoren sustav, što se u ovom radu potvrđuje uporabom brojnih sekundarnih prijedloga s genitivom.

⁵³ Da se instrumentalom izriče neodređenost i dugotrajnost radnje, pokazuje i značenjski opis besprijedložnih instrumentala vremenske mjere u Anićevu rječniku: oblici *danima, satima, mjesecima, godinama, stoljećima* izdvajaju se kao posebne natuknice i opisuju kao prilozi sa značenjem ‘u neodređeno dugome trajanju koje se proteže u vremenu više dana, sati, mjeseci, godina, stoljećá’.

i dodatno određuje, poprijedloženi akuzativi ostaju nedovoljno određeni, te se zbog potrebe izricanja jasnijega i točnijeg značenja zamjenjuju drugim, složenim prijedložnim izrazima (s pravim prijedlozima). Takvi su izrazi jednoznačni i značenje im je manje ovisno o kontekstu. Uzme li se pritom u obzir cjelovitost kao osnovno značenje akuzativa kao padeža, potvrđuje se nesklad njegova prototipnog značenja s izricanjem neodređenosti, što također može biti razlogom smanjene učestalosti poprijedloženih akuzativa. Poprijedloženi su instrumentali češći zbog značenjskih nijansa unesenih od instrumentala kao padeža dinamičnosti i komitativnosti, padeža kojemu je u osnovi kretanje i pridruživanje. Pritom se spajaju i ostala obilježja: dijelnost (relativnost), apstraktnost i neodređenost.

6. Zaključak

Može se reći da su poprijedloženi instrumentali noviji prijedlozi koji su se počeli češće upotrebljavati u prvoj polovici 19. stoljeća⁵⁴. Poprijedloženi su akuzativi stariji, a potvrde se slične uporabe nalaze i u drugim slavenskim (bugarskom, makedonskom, slovenskom, ruskom, bjeloruskom), ali i neslavenskim jezicima (francuskom i engleskom) (usp. Dragičević 2012: 106). To se pak odrazilo i na normativnost njihove uporabe: dok se akuzativni oblici navode i opisuju u slovnicaма zagrebačke filološke škole bez ograničenja, instrumentalni se oblici tada još ne spominju, a hrvatski su ih vukovci (kao besprijedložne vremenske izraze) početkom 20. stoljeća smatrali nepravilnima. Suvremena jezična norma pri normiranju poprijedloženih imenica u obzir uzima funkcionalnu i vremensku raslojenost.

Obje vrste sekundarnih prijedloga koje se opisuju u ovom radu nastale su preobrazbom imenice u određenom padežu u prijedlog. Nastanak se poprijedloženih akuzativa u stranih jezikoslovaca opisuje i drukčije, gramatikalizacijom imenica nastalih gubljenjem prijedloga u prijedložnim izrazima s priložnim značenjem (npr. *na vrh*) (Belić 1998: 512–513; Dragičević 2012: 97–98), te srašćivanjem prijedložnoga izraza i tvorbom novoga prijedloga (*navrh*). No, u hrvatskom je jeziku teško prihvatiti takvo tumačenje jer gramatikalizacija ide u obrnutom smjeru: u suvremenom se jeziku i dalje upotrebljavaju prijedložni izrazi (*na vrh*), dok se neki poprijedloženi akuzativi gube (npr. *vrh brda*). Prijedlozi *put*, *čelo*, *vrh*, *sred* i *dno* u većoj su mjeri zadržali leksičko značenje

⁵⁴ Među poprijedloženim instrumentalima koji se nalaze već u jeziku *Danice*, *Novina horvatskih* te *Oglasitelja* čestoćom se ističe *putem* (usp. Rišner 2015: 291), dok se krajem 19. stoljeća u administrativnim spisima učestalo rabi *temeljem*.

imenice od koje su nastali, a koje im ograničuje uporabno polje. Od prijedloga nastalih preoblikom akuzativa imenice u primjerima HNK-a najčešće se upotrebljavaju oni koji proširuju osnovno, predmetno značenje imenice: *duž*, *kraj* i *sred*. Osim toga, imenice *duž* i *sred* kao leksičke jedinice izgubile su se iz suvremenog hrvatskog jezika, što također može biti razlogom njihove češće prijedložne uporabe. Poprijedloženi akuzativi imenica u suvremenom se hrvatskom jeziku često zamjenjuju značenjski određenijim, tvorbeno nemotiviranim prijedlozima, ili se dodavanjem takvih prijedloga na poprijedložene akuzative tvore novi sekundarni prijedlozi koji se rabe češće od samih akuzativa (*uzduž*, *povrh*, *pokraj*, *posred*, *umjesto...*). Kako sve spomenute imenice čiji se akuzativi poprijedložuju označuju dio cjeline, opravdano je govoriti o njihovoj relativnosti te lakom povezivanju s genitivom kao padežom kojemu su među osnovnim značenjima baš dijelnost i pripadnost.

Razlike se među dvjema skupinama sekundarnih prijedloga ogledaju i u stupnju njihove gramatikaliziranosti; u instrumentalnim se oblicima prepoznaju različiti stupnjevi pražnjenja predmetnoga značenja imenice, što je rezultiralo različitim opisima u jezičnim priručnicima. I opisi potpuno ili djelomice poprijedloženih instrumentala u suvremenim hrvatskim rječnicima pokazuju da su kriteriji kojima se određuje pripadnost riječi određenoj vrsti neujednačeni te se pri određivanju vrste ponekad pogrešno polazi od rečenične uloge: npr. prijedložni izrazi koji se u RHJ-u navode kao potvrda oblika *tijekom* određenog kao prilog (*tijekom vremena*, *života*, *razgovora*) mogu se u rečenici naći u ulozu priložne oznake, ali je *tijekom* po vrsti riječi prijedlog jer uza se zahtijeva imensku riječ u određenom padežu.

Osim toga, u nekim se rječničkim opisima ne poštuje dosljedno kriterij opisa riječi nastalih preobrazbom unutar posebne rječničke natuknice.

Pretpostavka da leksičko značenje koje se u prijedlozima zadržava od imenica ograničuje značenjsko i uporabno širenje pokazala se točnom, osobito kod poprijedloženih akuzativa, ali i pojedinih instrumentala kod kojih nije izbljeddjelo osnovno značenje imenice, što je utjecalo i na njihovo rjeđe pojavljivanje. S druge pak strane, znatnije udaljavanje od predmetnoga značenja imenice, kao i proširivanje te „utočnjivanje” (specijalizacija) prijedložnih značenja, omogućuju širu i češću uporabu. Poprijedloženi su instrumentali češći zbog značenjskih nijansa koje donosi instrumental kao padež dinamičnosti i komitativnosti. Osim toga, instrumentalom se izriče kretanje i pridruživanje. Odrednice u prijedložnim izrazima koje zahtijeva poprijedloženi instrumental, ali i poprijedloženi akuzativ, nalaze se u genitivu jer se kao padež općega odnosa pokazuje spremnim primiti najviše novih hrvatskih prijedloga.

Izvori:

- Hrvatski nacionalni korpus*: <http://www.hnk.ffzg.hr/> (posljednji put pristupljeno 8. 1. 2016.).
- Književnik: časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti*. Knjigotiskarna Dragutina Albrechta. Zagreb. 1864. Google books.
- Stare hrvatske novine*: <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/Default.aspx> (posljednji put pristupljeno 8. 1. 2016.).

Literatura:

- ANIĆ, VLADIMIR. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Novi Liber. Zagreb.
- BABIĆ, STJEPAN. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnom jeziku*. Nakladni zavod Globus – HAZU. Zagreb.
- BABIĆ, STJEPAN i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. HAZU – Globus. Zagreb.
- BABIĆ, STJEPAN i dr. 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*. Velika hrvatska gramatika. Knjiga prva. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- BABUKIĆ, VJEKOSLAV. 1854. *Ilirska slovnica*. Bèrztotiskom nar. tiskarnice Dra. Lj. Gaja. Zagreb.
- BARIĆ, EUGENIJA i dr. 1997. *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga. Zagreb.
- BARIĆ, EUGENIJA i dr. 1999. *Hrvatski jezični savjetnik*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Pergamena – Školske novine. Zagreb.
- BELIĆ, ALEKSANDAR. 1957./1958. Padežnaja sistema i proischoždenije predlogov. *Južnoslovenski filolog* XXII. 1–17.
- BELIĆ, ALEKSANDAR. 1998. *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*. Knjiga I i II. Prir. Ivić, Milka. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd.
- BENEŠIĆ, JULIJE. 1986. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od preporoda do I. G. Kovačića*. JAZU. Zagreb.
- BIRTIĆ, MATEA i dr. 2012. *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Školska knjiga. Zagreb.
- BRABEC, IVAN; HRASTE, MATE; ŽIVKOVIĆ, SRETEN. 1954. *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*. Školska knjiga. Zagreb.
- BROZ, IVAN. 2000. *Filološke sitnice i pabirci*. Prikupio i pogovor napisao Marko Samardžija. Pergamena d. o. o. Zagreb.
- BUČAR, MIRJANA. 2009. Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi glagolskoga i imeničkoga porijekla. *Jezikoslovlje* 10/2. 183–216.
- DIVKOVIĆ, MIRKO. 1889. *Hrvatska sintaksa za školu*. Tisak Dioničke tiskare. Zagreb.
- DRAGIĆEVIĆ, RAJNA. 2012. O imenicama u službi predloga. *Južnoslovenski filolog* LXVIII. 91–111.

- EVANS, VYVYAN. 2007. How we conceptualise time: Language, meaning and temporal cognition. *The Cognitive Linguistics Reader*. Ur. Evans, V.; Bergen, B. K.; Zinken, J. London. 733–765.
- FELESZKO, KAZIMIERZ. 1995. *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*. Prevela Jovanović, Gordana. Beograd.
- FLORSCHÜTZ, JOSIP. ³1916. *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*. Zagreb.
- GLUŠAC, MAJA. 2012. *Izricanje vremena u osječkim novinama prve polovice 20. stoljeća (1902. – 1945.)*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Osijeku. Osijek. 287 str.
- Govorimo hrvatski, jezični savjeti*. 1997. Ur. Dulčić, Mihovil. Hrvatski radio – Naklada Naprijed d. d. Zagreb.
- HAMM, JOSIP. 1974. *Staroslavenska gramatika*. Školska knjiga. Zagreb.
- HOPPER, PAUL J.; CLOSS TRAUOGOTT, ELIZABETH. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge University Press. Cambridge.
- HUDEČEK, LANA; MIHALJEVIĆ, MILICA. 2009. Homonimija kao leksikografski problem. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35. 159–186.
- IVIĆ, MILKA. 1954. *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj*. Beograd.
- IVIĆ, MILKA. 1955./1956. Iz problematike padežnih vremenskih konstrukcija. *Južnoslovenski filolog* XXI. 165–214.
- IVIĆ, MILKA. 1957./1958. Sistem predložkih konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* XXII. 141–166.
- Jezični savjetnik s gramatikom*. 1971. Ur. Pavešić, Slavko. Matica hrvatska. Zagreb.
- KAPETANOVIĆ, AMIR; ŠTRKALJ DESPOT, KRISTINA. 2010. Instrumental u hrvatskim stihovima srednjega vijeka. *Sintaksa padeža*. Ur. Birtić, Matea; Brozović Rončević, Dunja. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Filozofski fakultet Osijek. 101–127.
- KLAJN, IVAN. 2003. *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku, drugi deo: Sufiksacija i konverzija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Matica srpska – Institut za srpski jezik SANU. Beograd.
- KLIKOVAC, DUŠKA. 2000. *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*. Filološki fakultet. Beograd.
- KOVAČEVIĆ, MILOŠ. 1988. *Uzročno semantičko polje*. Svjetlost. Sarajevo.
- LAKOFF, GEORGE. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. University of Chicago Press. Chicago – London.
- LEHMANN, CHRISTIAN. 1991. Grammaticalization and Related Changes in Contemporary German. *Approaches to grammaticalization*. Vol. 2. Eds. Closs

- Traugott, Elizabeth; Bernd Heine. John Benjamins. Amsterdam – Philadelphia. 493–535.
- LEHMANN, CHRISTIAN. 2002. *Thoughts on grammaticalization*. Seminar für Sprachwissenschaft der Universität. Erfurt.
- LEHMANN, CHRISTIAN. 2004. Theory and method in grammaticalization. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik* 32/2. 152–187.
- LYONS, JOHN. 1977. *Semantics*, I–II. Cambridge University Press. Cambridge – London – New York – Melbourne.
- MARETIĆ, TOMO. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom*. JAZU. Zagreb.
- MARETIĆ, TOMO. ³1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Matica hrvatska. Zagreb.
- MARKOVIĆ, IVAN. ²2013. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Disput. Zagreb.
- MATAS IVANKOVIĆ, IVANA. 2005. Mjesto/umjesto/namjesto. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31/1. 211–226.
- MATAS IVANKOVIĆ, IVANA. 2013. Prijedlozi za izražavanje sredstva između norme i upotrebe: *kroz, pomoću, posredstvom, preko, putem, s pomoću, uz pomoć*. *Jezik* 60/1. 10–25.
- MATAS IVANKOVIĆ, IVANA. 2014. *Izražavanje prostora i vremena prijedlozima u hrvatskom i ruskom jeziku*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
- MATOVAC, DARKO. 2013. *Semantika hrvatskih prijedloga*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Osijeku. Osijek. 312 str.
- MENAC, ANTICA. 2007. *Hrvatska frazeologija*. Knjigra. Zagreb.
- MOGUŠ, MILAN; BRATANIĆ, MAJA; TADIĆ, MARKO. 1999. *Hrvatski čestotni rječnik*. Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga. Zagreb.
- PALIĆ, ISMAIL. 2007. *Sintaksa i semantika načina*. Naučna biblioteka Slovo. Sarajevo.
- PIPER, PREDRAG. 1997. *Jezik i prostor*. Biblioteka XX vek. Beograd.
- POPOVIĆ, LJUBOMIR. 1966. Predložki izrazi u savremenom srpskohrvatskom jeziku. *Naš jezik* XV/3–4. 195–220.
- PRANJKOVIĆ, IVO. 2001. *Druga hrvatska skladnja. Sintaktičke rasprave*. Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb
- RAGUŽ, DRAGUTIN. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Medicinska naklada. Zagreb.
- RIŠNER, VLASTA. 2014. „Rubni” hrvatski prijedlozi. *Riječki filološki dani*. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani. Knjiga IX. Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci. 563–574.

- RIŠNER, VLASTA. 2015. Jezik hrvatskih novina i časopisa u 19. stoljeću. *Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće*. Croatica. Zagreb. 245–299.
- RIŠNER, VLASTA. 2016. Jezik medija kao s(t)jecište različitih stilova. *Jezik medija nekada i sada*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga 5. i 6. lipnja 2014. na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Osijeku. Zagreb – Osijek. 2016. 236–262.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII. 1880. – 1976. JAZU. Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga jezika*. 2000. Ur. Šonje, Jure. Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga. Zagreb.
- ROŽIĆ, VATROSLAV. 1907. Novi barbarizmi. *Nastavni vjesnik* 15. Zagreb. 426–431, 507–513, 601–608.
- ROŽIĆ, VATROSLAV. 1908. ²*Barbarizmi u hrvatskom jeziku*. Kraljevska zemaljska tiskara. Zagreb.
- ROŽIĆ, VATROSLAV. 1913. [1998.] *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*. Tisak i naklada knjižare L. Hartmana. Zagreb.
- SILIĆ, JOSIP. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Disput. Zagreb.
- SILIĆ, JOSIP; PRANJKOVIĆ, IVO. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga. Zagreb.
- SKOK, PETAR. 1988. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU. Zagreb.
- ŠARIĆ, LJILJANA. 1998. Metaforična proširenja značenja prostornih prijedloga. *Riječ* 4/1. 77–82.
- ŠARIĆ, LJILJANA. 1999. Gramatikalizacija i sekundarni prijedlozi (*pomoću, s pomoću, uz pomoć*). *Riječ* 5/1. 81–95.
- ŠARIĆ, LJILJANA. 2003. Prepositional categories and prototypes: Contrasting some Russian, Slovenian, Croatian and Polish examples. *Jezikoslovlje* 4/2. 187–204.
- ŠARIĆ, LJILJANA. 2006a. A preliminary semantic analysis of the Croatian preposition *u* and its Slavic equivalents. *Jezikoslovlje* 7/1–2. 1–43.
- ŠARIĆ, LJILJANA. 2006b. On the meaning and prototype of the preposition *pri* and the locative case: a comparative study of Slavic usage with emphasis on Croatian. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32/1. 225–248.
- ŠARIĆ, LJILJANA. 2007. Konstrukcije za izražavanje prostornih odnosa u hrvatskom jeziku. *Sintaktičke kategorije*. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem *Hrvatski sintaktički dani*. Ur. Kuna, Branko. Filozofski fakultet Osijek – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Osijek. 253–270.
- ŠARIĆ, LJILJANA. 2008. *Spatial Concepts in Slavic, A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden.

- ŠARIĆ, LJILJANA; BRLOBAŠ, ŽELJKA. 2001. Boundaries of the analysis of spatial prepositions in the framework of Prototype Semantics (exemplified by the preposition *na* in Croatian, Slovenian, Russian and Polish). *On Prepositions*. Ur. Šarić, Ljiljana; Reindl, Donald F. *Studia Slavica Oldenburgensia* 8. Oldenburg.
- ŠVAČKO, VANJA. 1993. Funkcija i status prijedložnih izraza. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 19. 353–361.
- ŠVAČKO, VANJA. 1994. Prijedložni izraz kao gramatička i leksikografska jedinica. *Filologija* 22–23. 307–311.
- TAFRA, BRANKA. 2005. *Od riječi do rječnika*. Školska knjiga. Zagreb.
- TANACKOVIĆ FALETAR, GORAN. 2010. *Semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskom jeziku i njegove sintaktičke implikacije*. Doktorski rad. Filozofski fakultet u Osijeku. Osijek. 292 str.
- TEŽAK, STJEPKO. 1999. *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*. Tipex. Zagreb.
- TEŽAK, STJEPKO; BABIĆ, STJEPAN. ¹⁵2005. *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje*. Školska knjiga. Zagreb.
- TYLER, ANDREA; EVANS, VYVYAN. 2003. *The Semantics of English Prepositions. Spatial Senses, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge University Press. Cambridge.
- VEBER, ADOLFO. 1859. *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*. Beč.
- VEBER, ADOLFO. 1871. *Slovnica hèrvatska za srednja učilišta*. Zagreb.
- Veliki rječnik hrvatskog standardnog jezika*. 2015. Ur. Jojić, Ljiljana. Školska knjiga. Zagreb.

On the Use and Meaning of Secondary Prepositions Formed by Grammaticalization of Nouns

Abstract

The paper describes two groups of secondary prepositions resulting from grammaticalization – prepositionalized accusatives and prepositionalized instrumentals. The research lead to the conclusion that the frequency of a particular group of prepositions is influenced by the degree of desemanticization as well as by the characteristics of the cases themselves – entirety/coherence of the accusative case, and dynamism and sociative features of the instrumental case.

Ključne riječi: gramatikalizacija, poprijedloženi akuzativ, poprijedloženi instrumental
Keywords: grammaticalization, prepositionalized accusative case, prepositionalized instrumental case